

Kutadgubilig

FELSEFE – BİLİM ARAŞTIRMALARI

PHILOSOPHY – SCIENCE RESEARCH

HEIDEGGER ÖZEL SAYISI

30

HAZİRAN 2016

ISSN: 1303-3387

ELEŞTİRİLER ÇERÇEVESİNDE ÖMER LÜTFİ BARKAN'I
YENİDEN DÜŞÜNMEK: BİR KARŞI-DEVRİMCİ Mİ?
BİR DİSİPLİNİN KURUCUSU MU?

Rıdvan Turhan*

RETHINKING OMER LUTFİ BARKAN WITHIN THE SCOPE
OF CRITICISMS: IS HE A COUNTER-REVOLUTIONARY?
IS HE THE FOUNDER OF A DISCIPLINE?

ÖZ

Ömer Lütfi Barkan'ın Türk iktisat tarihi üzerine geride bıraktığı devasa külliyat özellikle 1980'li yıllarda tartışılmaya başlandı. Bu tartışmalarda, Barkan'ın uzun akademik yaşamı boyunca ortaya koyduğu metinlerde somutlaşan tarih anlayışının çeşitli açılardan sorunlu olduğu iddia edildi. Halil Berktaş, Barkan'ın geçerliliğini yitirmiş bir feodalizm modelini temel alarak Cumhuriyet'in erken dönemindeki evrenselci tarih anlayışı karşısında devleti kutsayan milliyetçi bir tarihçilik inşa ettiğini ve böylece bir karşı-devrim gerçekleştirdiğini, kimileri de Barkan'ın ilgilendiği konuların birçoğunda bugün hala aşılamamış bir zirve ve Türk iktisat tarihinin ustası olduğunu iddia ettiler. Bu tartışmalara 2000'li yıllarda yapılan katkılarda ise sosyolojik terminolojinin daha belirgin bir biçimde kullanıldığına tanık olduk. Bu defa Max Weber'in patrimonyalizm kavramı, Barkan'ı eleştirirken bir analiz aracı olarak kullanıldı. Barkan'ın çalışmalarını daha bütünlüklü bir yaklaşım içerisinde ele almayı öneren bu makalede ise yukarıdaki yaklaşımlardan farklı olarak Barkan, Cumhuriyet'in erken dönemine hâkim sosyoloji anlayışıyla kurduğu ilişki çerçevesinde ele alınacak ve böylece bir bilim adamı olarak Barkan ve çalışmalarıyla ilgili tarihsel ve toplumsal bir perspektif ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ömer Lütfi Barkan, Tarihyazımı, Feodalizm, Halil Berktaş, Yusuf Kemal Tengirşenk, Türk Devrimi.

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü (rturhan@istanbul.edu.tr.). Yazı geliş tarihi: 14.03.2016; kabul tarihi: 31.05.2016.

ABSTRACT

The huge corpus of Omer Lutfi Barkan on Turkish economic history has began to be discussed especially since 1980s. These discussions have claimed that Barkan's understanding of history which was materialized in the texts he produced during his long academic career were problematic from various aspects. Halil Berktaş has suggested that Barkan has used an invalid model of feudalism and built a nationalistic historiography that sanctifies the state against the universalistic historiography during the early Republican period and realized a counter-revolution thereof; and some others have claimed that most of the issues Barkan was concerned about have a peak that could still not be passed today and that he is the master of Turkish economic history. We have also witnessed that the contributions to these discussions in 2000s have used the sociological terminology more distinctly. At this point, the concept of patrimonial by Max Weber was used as a tool of analysis while criticizing Barkan. This article suggests to treat Barkan's studies in a more complete approach and Barkan, differentiating from the approaches stated above, will be considered within the framework of the relation Barkan has established with the dominant sociological understanding during the early Republican era and a historical and social perspective will be revealed about Barkan as a scientist and his studies.

Keywords: Omer Lutfi Barkan, Historiography, Feudalism, Halil Berktaş, Yusuf Kemal Tengirsenk, Turkish Revolution.

...

Giriş

Türk düşünce dünyasında derin izler bırakan kimi entelektüellere yönelik ilginin farklı dönemlerde yeniden canlandığına tanık oluyoruz. Bu, elbette yüzeysel bir ilgi olmanın ötesinde çeşitli anlamlar taşıyor. Tartışma konusu olan ismin düşüncelerinin tekrar gündeme gelişi çoğunlukla güncel sosyal bilim tartışmalarına etkisiyle ilişkili olarak, zaman zaman da düşünce dünyamızın kültürel ve siyasi-ideolojik kodlarını belirleyişi temelinde gerçekleşiyor. Kuşkusuz bu hatırlatmaların en geçerli olduğu isimlerden birisi de Ömer Lütfi Barkan. Barkan, 1930'lu yılların ortalarından itibaren iktisat tarihi alanında yaptığı çalışmalarla sadece bu alanda değil Türk düşünce dünyasında etkili bir bilim adamı olarak kendini kabul ettirmiş ve 1979'daki ölümüne kadar belirli konularda mihver olma özelliğini korumuş bir isim. Barkan'ın düşünce dünyamızda ne denli belirleyici olduğunu görebilmek için sadece 1960'lı ve 70'li yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısı üzerine yürütülen ideolojik tartışmalara bakmak bile yeterli olacaktır. Bu yıllarda heyecanla sürdürülen toplumsal yapı tartışmalarında birbirine karşıt tezler ileri süren sosyal bilimcilerin beslendiği temel kaynaklar Barkan'ın kaleminden çıkmıştır. Geride bıraktığı devasa külliyatın günümüzde de birçok sosyal bilimci tarafından temel başvuru kaynağı olarak kullanılması onun etkisinin

ve gücünün boyutları hakkında bir fikir verebilir. Diğer yandan belki de Barkan'ın söz söylediği alandaki ağırlığına paralel olarak uzunca bir zaman sanki eleştirilerden muaf görüntüsü çizdiğini ve çalışmalarının eleştirel bir süzgeçten geçirilmediğini de belirtmeliyiz.¹ Barkan'ın çalışmalarına yönelik belirli bir kuram çerçevesinde ilk eleştiriler 1980'li yıllarda Halil Berktaş tarafından dile getirilmiştir. Bu eleştirilere 2000'li yıllarda yapılan katkılarda, Barkan'ın çalışmalarının genel manasını kavramak için bir analiz aracı olarak sosyolojik terminolojinin gerekliliği üzerinde durulmaya başlanmış ve bu çerçevedeki ilk değerlendirmeler de ortaya çıkmıştır.² Son dönemde yapılan değerlendirmelerde ise Barkan'ın çalışmalarını anlamının başka bir aracı olarak Weber'in geleneksel otorite ve patrimonyalizm kavramları öne çıkarılmış, Barkan'ın Osmanlı klasik dönemi üzerine yaptığı çalışmaların aslında çarpık ve bağlamından kopartılmış bir Weber okumasıyla malul olduğu iddia edilmiştir.³

Bu makalede Ömer Lütfi Barkan'ın çalışmalarının Türk düşünce dünyası üzerindeki *negatif* etkileriyle ilgili eleştirilere değinildikten sonra, farklı isimlerin bu eleştirilere yönelttiği savunular da dikkate alınarak bir tartışma yürütülecektir. Bu tartışma yürütülürken Barkan'ın Türk iktisat tarihi disiplini içerisindeki genel çabasının bir süreklilik temelinde ve objektif bir biçimde kavranabilmesi için onun akademik yaşama başlama biçimi, formasyonu ve yaşadığı dönemin genel konjonktürünü de inceleme çerçevesine dâhil eden sosyolojik bir yaklaşım önerilecektir.

İlk Eleştiriler: Bir İdeolojik Karşı-devrimin Öznesi Olarak Ömer Lütfi Barkan

Türkiye'de akademik bir disiplin olarak tarihçiliğin 1970'lerin ortalarından itibaren çeşitli yönleriyle tartışılmaya başlandığı söylenebilir.⁴ Temel olarak tarih eğitimi ve öğretimi meselesine odaklanan bu tartışmaların çerçevesi 1980'lerde giderek genişlemiş,

¹ Barkan'a yönelik ilk eleştiriler Fuat Köprülü tarafından, Barkan'ın 1942'de Hukuk Fakültesi Mecmuası'nda yayımlanan 'Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar' başlıklı makalesi hakkında kaleme aldığı bir değerlendirme yazısında dile getirilmiştir. Köprülü, eleştirilerinde -makale hakkında teknik düzeydeki bazı sorunların dışında- Barkan'ın Türkiye'de toprak mülkiyeti üzerine kurulmuş bir asalet sınıfı üzerine yaptığı değerlendirmelere ve bu değerlendirmelerin sorunlu yanlarına vurgu yapmaktadır. Ancak diğer yandan Köprülü'nün, Barkan'ın çok sağlam bir tarih ve sosyoloji kültürüne sahip olduğunu ve böylelikle en ileri tarih çalışmalarının ruhunu ve yollarını kavrayabildiğini ısrarla vurguladığını belirtmek gerekiyor. Fuat Köprülü, "Prof. Ömer Lütfi Barkan, Şer'i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, S. 2, 1942, s. 460-464.

² Söz konusu değerlendirmeler için bkz. Oktay Özel, "Ömer Lütfi Barkan", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, ed. Ömer Laçiner, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, c. IX, s. 224-232.

³ Bu tartışma için bkz. Erdem Sönmez, "Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi", *Praksis*, S. 23, 2010, s. 39-62.

⁴ Oktay Özel, "Bir Tarih Okuma ve Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek*, haz., Tanıl Bora v. dğr., İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 148.

1990'ların sonuna gelindiğinde ise Türk tarihçiliğinin Osmanlı toplum yapısını modern sosyal bilim kuramları bağlamında ele almayı bir eleştiri konusu olmaya başlamış ve bu çerçevede Barkan'ın çalışmalarının yeniden değerlendirilmemesi bir sorun olarak tespit edilmişti.⁵ Özellikle 1980'lerde ve 90'larda dile getirilen eleştirilerde sosyal bilimler bağlamında icra edilen tarihçiliğin belirli bir zihinsel altyapıyla ilişkisinden kaynaklanan bazı kronik rahatsızlıklara işaret edilmekteydi. Konuyu tartışmayı sürdüren bazı sosyal bilimciler, Türk tarihinin kendine özgü olduğu ve başka toplumların tarihleriyle karşılaştırılmaz olduğu düşüncesini bu kronik rahatsızlığın ana ayaklarından bir tanesi olarak saptamışlardı.⁶ Osmanlı/Türk tarihinin sui generis/kendine özgü olduğu tezi temel olarak Osmanlı'nın feodal olmadığı düşüncesi üzerine inşa ediliyor ve bu yaklaşımın bu haliyle çok ciddi teorik yanlışlar içerdiği iddia ediliyordu. Sözü edilen bu özgüce yaklaşıma yönelik ilk kapsamlı eleştiriler belirli bir kuram çerçevesinde Berktaş tarafından dile getirilmişti.⁷ Berktaş, 1980'lerin başı itibarıyla konuyu sosyal bilimcilerin gündemine taşımış ve özgüce bakışın Türkiye'de sosyal bilimlerde yarattığı deformasyonlara ve kronik kavrayış hatalarına dikkat çekmek için ısrarlı bir çaba içerisinde olmuştu. Berktaş'ın 1990'lı yıllarda da sürdürdüğü bu eleştirilerde odaklandığı isim Barkan'dı. Berktaş, Barkan'ın çalışmalarını eleştiri süzgecinden geçirirken oldukça ayrıntılı bir analitik çerçeve ortaya koyuyor ve Barkan'ı sadece kendi alanının sınırları içerisinde söz söyleyen bir isim olarak değil, Türk düşünce dünyası üzerinde belirleyici etkisi olan bir bilim adamı olarak değerlendiriyordu. Birden fazla katmanı olan bu eleştirilerde Berktaş'ın dikkat çektiği ilk nokta, Barkan'ın Osmanlı klasik çağını Ortaçağ Batı Avrupa toplumu ile karşılaştırdığı temel metinlerindeki hatalı feodalizm kavrayışı idi.

Berktaş'a göre Barkan'ın Batı Avrupa feodalizmi hakkındaki düşünceleri 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Batı'da akademik alanda

⁵ Bu eleştiriye bir yönüyle sosyolojinin sunduğu/sunacağı analiz araçlarından faydalanılmamasına yönelik bir serzeniş olarak algılamak da mümkün elbette.

⁶ Özel, "Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye'de Osmanlı Tarihçiliği", s. 149.

⁷ Aslında Barkan'a yönelik sui generis eleştirilerinin -pek sözü edilmese de- ilk olarak Hikmet Kıvılcımlı tarafından 1970'lerin ortasında dile getirildiğini belirtmek gerekiyor. Sınırlı çerçevesi sebebiyle burada daha geniş bir biçimde ele almaya gerek görmediğim bu eleştirilerde Kıvılcımlı, Barkan'ın Osmanlı toprak hukukunun gelişimini değerlendirirken dünyadaki gelişmelerden bağımsız ve farklı bir Osmanlı portresi çizmeye çalıştığını belirtmekte ve böylece *politika cambazlarının biz bize benzeriz palavralarına* argüman sağlayacak şekilde Türkiye'nin orijinalliği tezini ortaya attığını ifade etmektedir. Hikmet Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, İstanbul: Tarih Bilimi Kitapları, 2000, s. 280-295. Kıvılcımlı'nın bu eleştirileri ile bu makalede daha geniş bir biçimde ele aldığım Barkan'a yönelik kimi eleştiriler arasındaki paralellikler düşünüldüğünde, Kurtuluş Kayalı'nın şu tespitinin altını çizmek gerekiyor: "(...) Hikmet Kıvılcımlı'nın kimi tespitlerinin yanlış da olsa Türkiye'nin meselelerini anlamak açısından önemli bir dayanak olabileceği düşünülmelidir. Zaman içinde bazı kimseler farkına varmadan bizim geleneğimizdeki önemli entelektüellerin düşüncelerini tekrarlamaktadırlar. Dolayısıyla gelenek olmadan bir toplumda yeni düşüncelerin oluşmasının vasatı oluşmaz gibi görünmektedir." Kurtuluş Kayalı, "Karşılıklı İlişkileri Bağlamında Hikmet Kıvılcımlı ile Memleket Sosyal Bilimcileri ya da Türkiye'nin Tipik Sosyal Bilimcilerinin Hikmet Kıvılcımlı'nın Metinlerini Algılama Zaafı Üzerine Bazı Düşünceler", *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu-Bildiriler*, haz. Demir Küçükaydın, İstanbul: Köksüz Yayınlar, 2013, s. 153.

neredeysse rakipsiz olan, ancak 1930'lardan itibaren bilimsel geçerliliğini yitiren bir Ortaçağ tarihçiliği ekolünden beslenmekteydi.⁸ Bu ekole göre siyasi âdem-i merkeziyet feodalizmin ayırdedici özelliği idi. Feodalizm, güçlü bir merkezi devletin varlığıyla bağdaşmayacağı için güçlü bir merkezi devlet iktidarının bulunduğu toplumları feodal saymak imkânsızdı. Buna ek olarak Berktaş, *dar hukuksal-formalist akım* olarak nitelendirdiği bu yaklaşımın feodalizmi asıl olarak siyasi düzeyde ele aldığını ve ekonomik boyutun ya hiç ele alınmadığı ya da ele alınsa bile yine Ortaçağ'ın ekonomik temeline ilişkin aynı hataların yapıldığını belirtmekteydi.⁹

Barkan, tabir caizse bu modası geçmiş feodalizm anlayışını Türk iktisat tarihi içerikli çalışmalarının iskeletini oluşturmak için kullanmış ve Berktaş'a göre bütün akademik yaşamı boyunca bu eskimiş tezlere bağlı olarak *Osmanlı'nın feodal olduğu* görüşüyle mücadele etmişti. Barkan'a göre Osmanlı köylüsü serf değildi ancak Ortaçağ Batı Avrupa toplumunda temel üreticiler serf denilen bağımlı köylülerdi. Bu serflik durumunun belirleyicisi, ekonomik bakımdan angarya yükümlülüğü altında olmaktı. Bunu sağlayan hukuki koşul ise, serfin derebeyine kişisel bağımlılıklarla, köleye benzer bir şekilde tabi olması oluyordu. Berktaş'a göre Barkan, Ortaçağ serfinin şahsında herhangi bir derebeyine özel bir biçimde bağımlı olmayı öne çıkarıyor ve önemli olan bu noktadır diyordu. Madalyonun diğer yüzünde ise bu kişisel tabiyeti mümkün kılan genel çerçeve, siyasi otoritenin parçalanmışlık göstermesi ve hissedilir bir merkezi otoriteye rastlanmamasıydı.¹⁰ Oysa Barkan'a göre bu özelliklerin hiçbiri Osmanlı'da mevcut değildi. Barkan öncelikli olarak Osmanlı'da güçlü bir merkezi otoritenin varlığına dikkat çekiyordu. Osmanlı köylüsü, yani reaya, herhangi bir dirlik sahibinin kişisel serfi değildi ya da kişisel olarak ona bağlı konumda değildi. Angarya ya yoktu ya da çok azdı. Esas olarak ürün ve nakdi gelir üzerinden bir vergilendirme söz konusuydu. Bu koşullarda reyanın devletin vergi ödeyen tebaasından başka bir şey olmadığı, dirlik sahiplerine kişisel bağımlılık ve bunun mümkün kıldığı bir emek-rant sömürüsü görülmediği için, aslında hukuken hür köylü olarak kabul edilmesi gerekiyordu.¹¹

Böylece Barkan, Ortaçağ Batı Avrupa serfliğini köleliğe yakın bir statü olarak tanımlamasına karşılık, Osmanlı reayasını hür köylülük statüsüne yükseltiyordu. Siyasi düzlemde ise Batı Avrupa'da irsî bir aristokrasinin varlığı ile bunun Osmanlı'da görülmemesi, Batı Avrupa'daki âdem-i merkeziyete karşılık padişahın güçlü bir merkeziyeti temsil etmesi karşılaştırılıyordu. Ve nihayet bütün bu karşılaştırmalar üzerinden Osmanlı'nın feodal olmadığı iddia ediliyordu.¹² Berktaş bu eleştiriler üye-

⁸ Halil Berktaş, *Kabileden Feodalizme*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 1983, s. 299-301.

⁹ Berktaş, *Kabileden Feodalizme*, s. 317-322.

¹⁰ Halil Berktaş, "Türkiye'nin Az gelişmişliği, Türkiye'nin Demokratik Devrimi, Türkiye'nin Tarihçiliği", *Saçak*, S. 48, 1988, s. 37-38.

¹¹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, haz., Abidin Nesimi v.dğr., İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980, s. 725-788.

¹² Berktaş, "Türkiye'nin Az gelişmişliği, Türkiye'nin Demokratik Devrimi, Türkiye'nin Tarihçiliği", s. 39.

rinden, Barkan'ın Osmanlı köylüsünü ele alışının, dayandığı sorunlu teorik çerçeve sebebiyle en başından hatalı bir yol izlediğini söylüyor ve resmi Türk tarihçiliğinin Osmanlı toplumunu aydınlanmacı bir tutumla ele almak yerine tutucu bir Osmanlıcılığa savrulduğunu, bu bilimsel geriliğin en önemli sorumlusunun da Barkan olduğunu iddia ediyordu.¹³ Ancak Berktaş konuyu sadece feodal olmak ya da olmamak düzeyinde ele almıyor, Barkan'ın ısrarla Osmanlı'nın feodal olmadığını savunmasının bazı özel sebepleri olduğunu iddia ediyor ve bu çerçevede yazılarını sürdürüyordu.

Berktaş'a göre Barkan'ın bu tutumunun arkasında tamamıyla ideolojik sebepler yatıyordu. Dahası bu ideolojik tutum Barkan'ın bütün akademik yaşamı boyunca ortaya koyduğu çalışmalara sirayet etmiş ve çalışmalarının rotasını belirlemişti. Bunu en belirgin haliyle görebilmek için Barkan'ın *oeuvre* olarak kabul edilebilecek bir çalışması kritik önem taşıyordu: 1937-1938 yıllarında yazdığı "Osmanlı İmparatorluğu'nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü". Barkan'ın bu makalesi esasında bütün akademik yaşamı boyunca ürettiği çalışmalarının bir yol haritası niteliğindedi. Bu öyle bir yol haritasıydı ki, hem Barkan'ın katı ideolojik tutumu hem de sonraki yıllarda çeşitli konuları ele alırken kullanacağı yöntem ve çerçevenin ana hatları bu makale üzerinden takip edilebilirdi. Barkan makalesinin girişinde okuyucuya yönetime dair bilgiler verirken şunları söylüyordu: "Fakat biz burada, zamanın ekonomik ve politik zaruretlerini hesaba katmak, bazı sosyalist telakkilere uyararak, her yerde bir sınıf kavgası ve sınıfların istismarı şekli aramaktan çekinerek, o nizamı objektif bir şekilde aramaya çalışan bir gayret sarfetmeliyiz." Burada Barkan'ın Osmanlı toplumunu ele alırken, *sosyalist telakkilere* zıt bir tutum sergileyerek sınıfsal analize yanaşmayı Berktaş'a göre bir akademisyenin siyaset ve ideolojilerle arasına koyabileceği asgari akademik mesafeden fazlasını ifade ediyordu: "Bu son derece net, kararlı, hatta mütecevi bir tutumdur. İdeolojilere, siyasete karşı akademik bir mesafe şöyle dursun; Barkan mesafeyi gayet sert koyuyor".¹⁴ Hatta Berktaş bir adım daha ileri giderek Barkan'ın bu tutumunun arkasında gizli bir niyet olduğunu söylüyordu. Barkan'ın *sosyalist telakkileri* eleştirirken aslında bu eleştiri üzerinden, 1920'lerde Kemalist tarihçiliğin Osmanlı karşıtı sert tavrıyla birlikte bu tavra eşlik eden ve belli ölçülerde sınıfsal, evrenselci, rasyonalist ve materyalist olan bakışını da eleştirdiğini ve böylece bir taşla iki kuş vurduğunu belirtiyordu. Barkan sosyalist telakkileri öyle bir anlatmaktaydı ki pekâlâ bunların kapsamına Kemalist devrimin erken dönemi de girebilirdi. Böylece Barkan'ın

¹³ Berktaş, *Kabileden Feodalizme*, s. 298.

¹⁴ Berktaş, "Türkiye'nin Azgelişmişliği, Türkiye'nin Demokratik Devrimi, Türkiye'nin Tarihçiliği", s. 39. Berktaş burada, Barkan'ın *sosyalist telakkilerin* sınıf ve sömürü eksenli bakışını eleştirirken aslında özel bir şeyi kastediyor olabileceğini belirtmekte ve İsmail Hüsrev Tökin'in 1934'te yayınlanan *Türkiye Köy İktisadiyatı* isimli kitabına dikkat çekmektedir. Berktaş'a göre Barkan, bu çalışmaya öfkelenmiş olabilir. Berktaş, Tökin'in Marksist formasyonunu hatırlatarak, söz konusu çalışmada Osmanlı feodalizmiyle ilgili zamanının oldukça ilerisinde bir yorum getirdiğini belirtir. Tökin, söz konusu çalışmasında sorunu tespit ederken köylüyü kuşatan bağımlılık ilişkilerinin hukuki biçimleri ve çeşitliliğine değil, üretim ilişkilerinin ekonomik özüne vurgu yapmaktadır.

sosyalist tarih anlayışına yönelik eleştirisi, aynı zamanda Kemalizm'in tarih yorumuna yönelik eleştirisi için bir kamuffaj aracı işlevi görmekteydi. Berktaş'a göre Barkan'ın bu tutumu aslında onun 1930'ların ikinci yarısında, Kemalist devrimin erken döneminde geliştirilen nispeten evrenselci tarih yorumuna yönelik bir *ideolojik karşı-devrim* peşinde olduğunu göstermekteydi. Evrenselci tarih yorumu sakıncalıydı, çünkü tarihi böyle bir bakışla ele almak karşılaştırmalı olarak insanlığın ortak toplumsal yapı ve gelişme doğrultularını ortaya koymayı hedefleyen bir sentezi gerektiriyordu. Bu tür bir sentez diyalektik bir kavrayıştan ve buna bağlı olarak çelişki, değişme, gelişme ve sınıf gibi kavramlardan bağımsız olamazdı. Ancak Kemalist devrimin dinamizmi artık 1920'lerde kalmıştı. 1930'ların ikinci yarısı yeni rejimin katılaştığı, başka bir ifadeyle sağcılaştığı bir dönemdi. Cumhuriyetin kurucuları işçi sınıfı ile arasındaki çelişkileri daha fazla hissettikçe devleti Ortaçağ kalıntısı güçlerle ittifak temelinde konsolide etmeye çalışıyor ve gelişme ve değişimin sonsuzluğu fikrini *son Türk devletini ebedi ilan ederek* durduruyordu. Böyle bir genel çerçeve içerisinde tabanda belirginleşmeye başlayan sınıfların ve sınıf mücadelesinin Türk tarihinden çıkartılması gerekiyordu.¹⁵ Barkan tam da böyle bir dönemde ortaya koyduğu metinlerle yukarıda bahsedilen karşı devrim çabasının ilk ayağını, Osmanlı'nın feodal olmadığını kanıtlamaya çalışarak gerçekleştiriyordu.

Böylece Barkan eski rejimle zihinsel bağlarını koparmamış, diğer yandan böyle bir tutum içerisinde olan zümrelerle düşünsel ittifak içerisinde bir aydın, Kemalizm'in aydınlanmacılığına oldukça ters bir Osmanlı hayranı olarak tarif edilmektedir.¹⁶ Barkan, Kemalist devrimin dinamizmini yitirdiği 1930'lu yıllarda, yeni dönemin koşullarına bağlı olarak devletin ihtiyaç duyduğu tarihçi tipidir. “Nitekim getirdiği partikularist (biz bize benzerizci), Osmanlı hayranı, devlet fetişisti yorum,¹⁷ hemen her konuda, Kemalizm'in devrimci kazanımlarının zıddını ve terk edilmesini simgelemektedir.”¹⁸ Berktaş açıklamasının ikinci ayağında ise dönemin siyasi konjonktürüne dikkat çekmektedir. 1930'ların ikinci yarısında Avrupa'da Nazilerin yükselişte olduğunu hatırlatan Berktaş, Barkan'ın bu yıllarda yazdığı makalelerde totalitarizmle ideolojik flörtünün ve Osmanlı İmparatorluğu için kullandığı kelimeleri adeta Üçüncü Reich propaganda terminolojisinden seçişinin apaçık izleri olduğunu iddia etmektedir.¹⁹

¹⁵ Halil Berktaş, “İktisat Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi”, *Türkiye Tarihi I*, haz., Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınları, 1987, s. 56-57.

¹⁶ Berktaş, “İktisat Tarihi: Osmanlı Devleti'nin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi”, s. 60.

¹⁷ Barkan'ın devleti kutsayan bakış açısına yönelik ilk eleştirilerin yine Kıvılcımlı tarafından dile getirildiğini belirtelim. Kıvılcımlı, özellikle Osmanlı'da toprak hukuku söz konusu olduğunda konu hakkında Barkan'ın çalışmaları dışında ciddi bir çabaya rastlanmadığını belirtse de toprak meselelerinin halinde Barkan'ın devletçi tutumunu eleştirmektedir. Kıvılcımlı'ya göre Barkan, bir yaratık olan devleti yaratıcı saymakta ve böylece başıbozuk bir devletçilik ütopyasından yola çıkmaktadır. Kıvılcımlı, *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, s. 280-295.

¹⁸ Berktaş, “Türkiye'nin Azgelişmişliği, Türkiye'nin Demokratik Devrimi, Türkiye'nin Tarihçiliği”, s. 39.

¹⁹ Berktaş, “Türkiye'nin Azgelişmişliği, Türkiye'nin Demokratik Devrimi, Türkiye'nin Tarihçiliği”, s. 43.

Temel olarak epistemolojik, metodolojik ve ideolojik olmak üzere üç noktaya odaklanan bütün bu kapsamlı ve çok yönlü eleştirilerin Barkan'ın metinlerine yönelik derinlikli bir kavrayış çabasının ürünü olduğunu söyleyebiliriz elbette.²⁰ Buna bağlı olarak Berktaş'ın bu değerlendirmelerinin, eleştiri konusu olan metinlerin yazıldığı dönemin siyasi atmosferinden soyutlanmış yüzeysel analizler olmanın ötesinde anlamlar taşıdığını kabul etmek gerekiyor. Berktaş, 1980'lerin başından 1990'ların ortasına kadar Barkan hakkında yazdığı metinlerde eleştirilerinin dozunu giderek artırmış ve Barkan'ı bir *misyoner devlet memuru/tarihçisi* olarak tanımlamıştır. Pek de olumlu olduğunu söyleyemeyeceğimiz bu Barkan portresine bazı sosyal bilimciler itiraz etmiş,²¹

²⁰ Berktaş'ın bunlara ek olarak Barkan'ın metinleri hakkında teknik düzeyde bazı eleştirileri olduğunu da belirtmek gerekiyor. Bu doğrultuda Berktaş 1980'de, yani Barkan'ın ölümünden bir yıl sonra, Barkan'ın çeşitli makalelerinin bir araya getirildiği oldukça hacimli bir kitap olan *Türkiye'de Toprak Meselesi*'ne dikkat çekmektedir. Bu kitap aynı zamanda Barkan'ın eserlerinin toplu olarak basıldığı ilk kitaptır. Berktaş, bu kitaptaki makaleler dikkatli bir biçimde incelendiğinde, faydalı hiçbir malzeme-yi feda etmeksizin, sadece tekrar içeren ifadelerin çıkarılmasıyla kitabın hacminin kolaylıkla bin sayfadan üç yüz, hatta iki yüz sayfaya inebileceğini belirtmektedir. Çünkü Berktaş'a göre Barkan, mesaisinin büyük kısmını toprağın kullanım hakkı konusuna ayırmış, bu konuda ısrarla içeriği ve bakış açısını değiştirmedeği, ayrıca içerik açısından çok da orijinal olmayan makaleler yazmıştır. Sürekli birbirini tekrar eden bu yazılarda konu hep aynı kalmakta, hep aynı temel kaynaklardan alıntılar yapılmakta, amaç açık bir biçimde ortaya koyulmamakta ve sonuç olarak mantıksal bir bütünlüğü olmayan aynı cümle, paragraf ve hatta sayfalar sürekli tekrar edilmektedir. Halil Berktaş, "The Other Feudalism-A Critique of 20th Century Turkish Historiography and its Particularisation of Ottoman Society", Doktora Tezi, Birmingham University, Faculty of Arts, the School of History, 1990, 184-186. Ancak Berktaş'ın bu kitapla ilgili eleştirilerini sıralarken Barkan'ın temel problematiği üzerine inşa edilmiş ve hacmen yaklaşık olarak 300 sayfa civarında olan 6 makale üzerinden bir değerlendirme yaptığını belirtmemiz gerekiyor. Barkan'ın, Berktaş'ın belirttiği gibi zaman zaman tekrara düştüğü bir gerçektir ancak kitabın tamamı değerlendirildiğinde Berktaş'ın iddia ettiği ölçüde tekrardan bahsetmenin mümkün olmadığı görülecektir.

²¹ Coşkun Çakır, Barkan'la ilgili bir makalesinde Berktaş'ın eleştirilerine değinirken onun zaman içerisinde Osmanlı'nın feodalliği tezlerini yumuşattığını, bu konu hakkındaki düşüncelerinde birtakım değişiklikler olduğunu ve özeleştiri yaptığını belirtir. Coşkun Çakır, "Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine: Yeni Bir Tarih Paradigması ve Ömer Lütfi Barkan", *Doğu Batı*, S. 12, 2000, s. 35-63. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi Berktaş'ın Barkan'a yönelik eleştirileri, Çakır'ın sınırladığı biçimiyle sadece Osmanlı tumarı-Avrupa serfliliği karşılaştırması ekseninde değerlendirilemeyecek ölçüde çok boyutludur. Berktaş, söz konusu bakış açısının arkasında var olduğunu iddia ettiği *ideolojik niyetleri* açığa çıkarmaya çalışmakta ve özeleştiri olarak değerlendirilen metninde de bunu yeniden dile getirmektedir. Halil Berktaş, "Dünyada ve Türkiye'de Tarihçiliğin Durumu ve Dilinin Evrenselleşmesi Üzerine Düşünceler", *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları*, der. Salih Özbaran, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 69-86. Berktaş'ın 2000'li yılların sonunda Taraf gazetesi için kaleme aldığı bir köşe yazısında da Barkan'ın tarihçiliği ve ideolojik niyetleri ile ilgili düşüncelerinin değişmediğini görmek mümkündür. Halil Berktaş, "Nazım ve Milli Tarih", *Taraf*, 25 Temmuz 2009. Halil İnalçık ise Barkan'ın resmi milli tarih politikasının bir temsilcisi olarak gösterilmesinin yanlış olduğunu belirtir. İnalçık'a göre Barkan, Osmanlı devlet sistemi ve sosyo-ekonomik yapısı hakkında arşiv belgelerini kullanarak gerçekleri ortaya koymuştur. Zaman zaman kullandığı grotesk üslup ise Osmanlı hakkındaki yüzeysel değerlendirmelere yönelik bir tepki olarak okunmalıdır. Halil İnalçık, "Türkiye'de Sosyal ve Ekonomik Tarih Araştırmaları ve Yeni Arayışlar", *Türkiye'de Tarihyazımı*, der., Vahdettin Engin-Ahmet Şimşek, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011, s. 453-467. Başka bir değerlendirmede ise Berktaş'ın Barkan'ın "devletin tarihçisi" olduğuna yönelik eleştirilerinde bir haklılık payı olduğu be-

kimileri de Berktaş'ın başlattığı tartışmaya benzer bir çerçevede katkıları yapmışlardır. Makalenin bu bölümünde Berktaş'ın başlattığı tartışmaya 2000'li yıllarda Weber sosyolojisinin analiz araçları kullanılarak yapılan katkıları ele alınacaktır.

Eleştirilerin Sosyolojik Boyut Kazanması:

Barkan'da Bir İdeal Tıp Olarak Patrimonyal Devlet Tasarımı

Yukarıda da belirtildiği gibi 1980'li ve 90'lı yıllar boyunca Barkan'la ilgili tartışmalar büyük oranda Berktaş'ın domine ettiği ve neredeyse tek başına yürüttüğü bir özellik göstermekteydi. 2000'li yıllarda, Barkan'ın Osmanlı toplum yapısını ele alırken kullandığı *fonksiyonel zümre* esaslı toplum vurgusunun, siyaseti ekonomiye öncelleyen Şerif Mardin'in *statü toplumuyla* ya da Niyazi Berkes'in *Doğu despotizmi* ile örtüşen bir yanı olduğuna dikkat çeken ilk isimlerden birisi Oktay Özel'di. Özel, Barkan'ın Türkiye'de Annales ekolüyle en yakın ilişkiye sahip tarihçi olmasına rağmen toplumsal sınıflar, gündelik kültür, siyasi başkaldırı vb. konuları gündemine alan aşağıdan yukarıya bir tarih okumasına itibar etmemiş olmasını eleştirerek Barkan'ın ortaya koyduğu böyle bir perspektifle, esasında Osmanlı tarihinin büyük ölçüde *devlet* eksenli bir temele ve kulvara oturtulmasında en etkili rolü oynadığını belirtir.²² Ancak Özel'in eleştirileri Berktaş'la kıyaslanamayacak ölçüde ılımlıdır. Barkan'ın devlet eksenli bakış açısını eleştirirken diğer yandan da geride bıraktığı metinlere ve ilgilendiği konulara bakıldığında onun hala aşılamamış bir zirve olduğunu belirtir. Başka bir ifadeyle Özel, Barkan'ın hakkını teslim eder, ancak Berktaş'ın ısrarlı eleştirilerini de dikkate almak gerektiğinin altını çizer.

Barkan'ın mirasının negatif etkisi üzerine benzer eleştirilere Suavi Aydın'ın da katıldığını görebiliriz. Aydın, Türkiye'de sosyal bilimcilerin Osmanlı algısını çözümlerken bu algının dayandığı belli genel kabuller olduğunu belirtir. Bunlardan birisi Osmanlı klasik çağının temel belirleyici özelliğinin merkezîyetçi bir idari yapıya sahip olması ve feodal olmayan bir üretim tarzı göstermesidir. Bu perspektifin Türkiye'de sosyal bilimlerde hâkim anlayış olduğunu ve bir metin sorunu olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirten Aydın, bu temellendirmenin büyük oranda Barkan'ın çözümleme tarzından kaynaklandığını belirtir.²³ Barkan bu doğrultuda sadece Türk tarihçiliğini değil bütün toplumsal bilimleri etkilemiş bir isimdir ve onun anlama araçları hukuki indirgemecilikle birlikte aşırı bir zamansal ve mekânsal genellemeyi de içermekte ve

lirtilmekte ancak diğer yandan bu eleştirilerin acımasız ve belli konularda haksızlık içerdiği ifade edilmektedir. Erdem Sönmez, *Annales Okulu ve Türkiye'de Tarihyazımı*, İstanbul: Daktylos Yayınevi, 2008, s. 156-157.

²² Özel, "Ömer Lütfi Barkan", s. 229-230.

²³ Suavi Aydın, "Aydınlanma ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarihyazıcılığı: Feodalite Örneği", *Toplum ve Bilim*, S. 91, 2001-2002, s. 60.

bu genellemenin sınırı Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırına gelip dayanmaktadır.²⁴ Diğer yandan bu tür değerlendirmeler, devlete yükledikleri olumlu özelliklere rağmen, Avrupamerkezci Doğu yorumlarının patrimonyal, bürokratik ve despotik devlet anlayışıyla örtüşmektedir ve bu anlamda bir tür *Doğumerkezci* ya da *Osmanlıcı* özgüçlülükle maluldür.²⁵ Başka bir ifadeyle Aydın bu tür çözümlerlerin aslında Avrupamerkezci analizlerle aynı kuramsal araçları kullandığını ve aynı sonuçlara ulaştığını, bununla birlikte evrensel modellere açılmak yerine özgüllüğe vurgu yaparak dünyadaki tartışmaların gerisinde kaldığını belirtmektedir.

Barkan'a yönelik başka bir değerlendirmede, Anglo Amerikan akademisinin Weber'le kurduğu ilişkiye paralel olarak Türkiye'de de çarpık ve bağlamından kopartılmış bir Weber okumasının yapıldığına dikkat çekilmektedir. Weber'in ortaya koyduğu metinlerin yaşadığı dönemin siyasi iklimiyle birebir ilişkili olduğunu vurgulayan Erdem Sönmez, Weber'in kendi kuramını oluştururken, Almanya tarihini ve siyasetini 19. yüzyılda giderek güçlenen *özgücü* anlatım üzerinden okuduğu gerçeğinin göz ardı edildiğini belirtir. Böylece tıpkı Anglo Amerikan akademisinde olduğu gibi Türk akademisinde de Weber'in yeniden üretilmesine katkı yaptığı *partikülarist/biz bize benzerci* anlayış görülmemiş ve Weber'in yaptığı hatalar tekrarlanmıştır. Söz konusu partikülarist anlayış, 1930'ların sonlarında ve 1940'larda Osmanlı tarihçiliğinde hâkim anlayış olarak kendini var etmiş ve bu dönemde Weber sosyolojisinin Almanya'nın özgüllüğü meselesini merkeze alarak oluşturduğu kavramlardan bir teorik çerçeve devşirmeye çalışmıştır. Oysa Weber kendi kuramsal çerçevesini oluştururken dönemin Almanya'sının politik ve ekonomik koşullarına bağlı olarak hareket etmiştir. Yukarıda ele aldığımız diğer isimler gibi Sönmez de Barkan'ı, Türk akademisindeki bu sorunlu partikülarist anlayışı egemen kılan en önemli isimlerden birisi olarak işaret etmektedir. Sonuç olarak Sönmez, Berktaş'ın Barkan'a yönelik *sorunlu feodalizm okuması* eleştirisini bir adım ileri taşımakta ve bununla ilişkili olarak somutlaşan partikülarist yaklaşımı ilerleyen yıllarda klasik dönem Osmanlı tarihçiliğinde ortaya çıkacak olan Weber etkisiyle ilişkilendirmektedir.²⁶

Özetlersek Barkan'a yönelik eleştirileri birkaç temel noktada toplamak mümkün görünüyor. Bu eleştirilerde Barkan, öncelikle merkezi/güçlü devlet vurgusu üzerinden ısrarla Osmanlı toplumunun feodal olmadığını savunan, biz bize benzerci, toplumu devlete göre konumlandıran ve bu çerçevede yukarıdan aşağıya tarihçilik yapan, rejimle organik bağları olan ve hatta rejimin memuru/tarihçisi olarak resmedilmektedir. Ardından, Barkan'ın Osmanlı yorumunun bir tür özgüçlülükle malul olduğu ve bu çerçevede değerlendirildiğinde Avrupamerkezci bakış açısıyla paralellikler içerdiği belirtilmekte, son olarak da Barkan'ın hakim kıldığı bu özgücü yaklaşımın ilerleyen

²⁴ Suavi Aydın, "Osmanlı Sosyal Tarih Araştırmalarının Sosyolojik Eleştirisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 11, 2008, s. 116.

²⁵ Aydın, "Osmanlı Sosyal Tarih Araştırmalarının Sosyolojik Eleştirisi", s. 117.

²⁶ Sönmez, "Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi", s. 39-62.

dönemlerde epistemolojik bir kamufraj olarak Weber etkisinin zeminini oluşturduğu iddia edilmektedir.

Makalenin ilgili bölümünde Berktaş'ın eleştirileriyle ilgili birden fazla şerh düşmüştüm ancak önceki paragrafta özetlediğim değerlendirmelerin Barkan'ın Türk düşünce dünyası üzerindeki etkisini kavrayabilmek için önemli katkılar olduğunu belirtmek gerekiyor. Diğer yandan Barkan'ın çalışmalarının belirli bir problematikte bağlantılı bir süreklilik temelinde ve bütünlüklü bir şekilde kavranabilmesi için tarihsel ve toplumsal bir perspektifin gerekli olduğunu da ekleyelim. Takip eden bölümde Barkan'ın çalışmalarını, ağırlıklı olarak erken dönemde yazdığı metinlerle ilişki kurarak, onun akademik yaşama başlama biçimi, formasyonu ve yaşadığı dönemin siyasi ve ekonomik iklimini de bir etki unsuru olarak ele alan sosyolojik bir perspektifle yeniden değerlendirmeye çalışacağım.

Barkan'ı Yeniden Düşünmek

Yaşadığı dönemin politik ve ekonomik özellikleri, bundan bağımsız olarak ele alınamayacak akademik ilgileri, ilgilendiği konuların çeşitliliği, çalışmalarının verimliliği ve günümüzde sosyal bilimlerin çeşitli alanlarındaki etkisi düşünüldüğünde Barkan, kuşkusuz hakkında yazı yazmanın zor olduğu bir isim. Yaşam öyküsüne kısaca bakıldığında Barkan'ın çocukluk ve ilk gençlik yıllarının Türk toplumunun kritik eşikleriyle örtüştüğü görülecektir. 1902'de Edirne'de doğan Barkan, ilköğrenimini Edirne'de Numune Mektebi'nde, ortaöğrenimini ise Edirne Muallim Mektebi ve İstanbul Ortaöğrenim Mektebi'nde yapmıştır. 1920'deki mezuniyetinden yaklaşık iki yıl sonra Edirne Gazi Paşa Mektebi dördüncü öğretmenliğine atanmış ve 1923'te de ikinci öğretmenliğe yükseltilmiştir.²⁷ Ancak bu yükseltmeden bir ay sonra görevinden ayrılan Barkan İstanbul Darülfünununa kaydını yaptırmıştır. Burada felsefe lisansı yapan Barkan 1927'de mezun olmuş ve ardından İstanbul Fransız Arkeoloji Enstitüsü müdürü Prof. Albert Gabriel'in yönlendirmesiyle Strasbourg Üniversitesi'ne gitmiştir. Bu üniversiteye üç yıldan biraz fazla bir süre devam eden Barkan felsefe, sosyoloji, psikoloji ve iktisadi ilimler yüksek diploması olarak Türkiye'ye dönmüştür. Sonrasında bilindiği gibi bir süre Eskişehir Öğretmen Lisesi'nde felsefe ve yurttaşlık bilgisi öğretmenliği yapmış ve ardından 1933 yılında Edebiyat Fakültesi'ne Türk İnkılap Tarihi Doçenti olarak atanmıştır. Eskişehir'de iki yıl lise öğretmenliği tecrübesi ve sonrasında Edebiyat Fakültesi'ne geçiş süreci hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz maalesef, ancak akademik kariyerine İnkılap Tarihi Doçenti olarak başlaması Barkan'la ilgili altı çizilmesi gereken en önemli noktalardan birisi belki de. Barkan'ın akademik kariyerinde temel belirleyici diyebileceğimiz bir eşik oluşturmasına rağmen, Barkan'la

²⁷ Halil Sahillioğlu, "Ömer Lütfi Barkan", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. 41/1-4, 1985, s. 3.

ilgili birçok metinde bu bilgiye şöyle bir değinilip geçilmiş, bunun muhtemel sonuçları üzerine çok fazla düşünülmemiştir. Ancak bu konuda Berktaş'ın bir istisna olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Berktaş bu bağlantıya dikkat çekerken, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün esasen Stalin döneminin Ekim Devrimi Tarihi ya da Sovyetler Birliği Komünist Partisi Tarihi enstitülerinin Türkiye'deki karşılığı sayılabilecek bir kurum olduğunu belirtmiş,²⁸ nitekim devletçi ideolojinin kalesi olan bu kurumda dersleri ilk yıllarda Recep Peker gibi bir ismin verdiğini vurgulamıştır.²⁹ Berktaş, Barkan'ın bu enstitüde görev yaptığı yıllarda yazdığı yazıların konusunun da anlamlı bir biçimde İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün çalışma alanına uygun olduğunu belirtir.³⁰ Barkan'ın entelektüel üretiminin ilk örnekleri hakkındaki bu tespitlerin oldukça kritik önemde olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Ancak diğer yandan önemli bir eksikliği de içeriyor bu tespitler. Berktaş, Barkan'ın göreve başladığı İnkılap Tarihi Enstitüsü'ne ve burada ders veren Peker'e işaret ederken³¹ aynı enstitüde ders veren ve Barkan'ın hocası olan Yusuf Kemal Tengirşenk'ten bahsetmemektedir. Oysa Tengirşenk, Barkan'ın çalışmalarının problematiğini anlamak için üzerinde durulması gereken en kritik isim belki de. Bu iddiayı temellendirebilmek için 1930'lu yıllardaki İnkılap Tarihi anlatıcılarından ve onların enstitü içerisindeki misyonundan kısaca bahsetmek gerekiyor.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü ve Barkan

1930'lu yıllarda Türkiye'deki en önemli gelişmelerden birisi *geleneksel* eğitim sistemini radikal bir biçimde değiştirmek ve bu sistemin Darülfünun'daki temsilcilerini tasfiye etmek amacıyla gerçekleştirilen 1933 Üniversite Reformu'ydu.³² Yeni rejim, Darülfünun'daki öğretim programının devrimin gerisinde kalışına ve hocaların devrime ilgi göstermeyişine³³ hızlı bir tasfiye ile cevap vermişti. Tasfiyenin ardından bilindiği gibi 1933'te İstanbul Üniversitesi, bundan bir süre sonra da benzer kaygılarla Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi kurulmuş ve her iki üniversitede İnkılap Tarihi dersleri verilmeye başlanmıştı. Bu derslerin amacı Türk Devrimi'nin *manasının* öncelikle toplumun en dinamik kesimi olan gençlere anlatılması idi. Dersler bizzat

²⁸ Berktaş, "The Other Feudalism-A Critique of 20th Century Turkish Historiography and its Particularisation of Ottoman Society", s. 181-182.

²⁹ Halil Berktaş, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", *Toplum ve Bilim*, S. 54/55, 1991, s. 40.

³⁰ Berktaş, "The Other Feudalism-A Critique of 20th Century Turkish Historiography and its Particularisation of Ottoman Society", s. 182; Berktaş, "Dört Tarihçinin Sosyal Portresi", s. 41.

³¹ Berktaş'ın Peker'e işaret edişi elbette sebepsiz değil. 1930'larda Avrupa'da yükselen totaliter rejimlerle Peker'in kurduğu düşünsel bağa gönderme yaparken, Barkan'ın da bu tarz eğilimlerin güçlü olduğu bir enstitüde çalıştığını söyleyerek onun bu eğilimlerden etkilenmiş olabileceğini ima etmektedir.

³² Büşra Ersanlı, *İktidar ve Tarih: Türkiye'de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 196.

³³ Burhan Asaf Belge, "Arkada Kalan Darülfünun", *Kadro*, S. 8, 1932, s. 47-48.

Mustafa Kemal'in yakın ilgi ve kontrolü altında yeni rejimin üç önemli ismi tarafından veriliyordu ve oldukça sistematik ve anlaticıların her birinin farklı görevler üstleneceği şekilde tasarlanmıştı. Bu çerçevede yeni rejimin üçüncü adamı olarak kabul edilen Peker,³⁴ gerçekleşen Türk Devrimi'nin *siyasi veçhesini* anlatmakla görevlendirilmişti. Ders notlarına bakıldığında Peker'in, çöken Osmanlı İmparatorluğu'ndan yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne uzanan bir hat üzerinde, bir süreklilik, yükseliş ve gelişme mantığı içerisinde, *yüzü batıya bakan* Türk Devrimi'ni *evrensellik, ilerleme* gibi kavramlar çerçevesinde anlattığı görülebilir.³⁵ Peker'e göre bu yükseliş ve gelişme siyasal ve toplumsal düzeyde gerçekleştirilen radikal düzenlemeler sayesinde. Monarşinin tasfiyesi ve dinin devlet üzerindeki etkilerinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte toplumsal gelişmenin hızını kesen en önemli unsurlar yok edilmiş ve böylece Türk toplumu ulaşabileceği en ileri seviyeye ulaşmıştır.

Bu konuda görevlendirilmiş başka bir isim olan Mahmut Esat Bozkurt, Türk toplumunun modern Türkiye'ye ulaşan serüveninin *hukuki veçhesini* anlatmakla yükümlüdür. Bozkurt da tıpkı Peker gibi bu süreci bir gelişme, yükseliş ve süreklilik mantığı içerisinde anlatmaya çalışmış ve bunu yaparken Tanzimat'tan 1923'e geçen sürede yapılan hukuki düzenlemeleri ve yenileşme girişimlerine bağlı yasalastırmaları Türk Devrimi'ne uzanan yolun kilometre taşları olarak ele almıştır. Bozkurt'a göre 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı öylesine radikal bir harekettir ki bu düzenlemeyle Osmanlı Devleti zamanının en modern devletlerinden birisi haline gelmiştir. Bir sonraki büyük çaplı yenileşme hareketi olan ve 1876'da ilan edilen Kanun-i Esasi'yle birlikte Türk ulusu baskıcı II. Abdülhamit karşısında egemenliğini ve özgürlüğünü kazanmıştır. 1876'da ekilen bu tohum yeşermiş, dal budak salmış ve nihayet 1908'de II. Abdülhamit'i boğmakla kalmamış, bu güne de [Cumhuriyet'e] yer hazırlamıştır.³⁶

Barkan'ın yanında göreve başladığı Tengirşenk'in bu derslerdeki görevi ise Türk Devrimi'nin *ekonomik veçhesini* anlatmaktır. Tengirşenk ders notlarının hemen başında Türk Devrimi'nin tanımını yaparak işe başlar. Tengirşenk'e göre Türk İnkılabı kurtulmak için, yükselmek için olan değişimlerdir. Dersin konusu ise söz konusu değişme oluşlarının araştırılması olarak belirlenmiştir.³⁷ Türk Devrimi'ni *kurtuluş ve yükseliş değişimleri* olarak tarif eden Tengirşenk, muhtemelen bu *değişimi ve sürekliliği* diğer anlaticıların yaptığı gibi bir yükseliş ve gelişme mantığı içerisinde anlatmanın birkaç dersle mümkün olmayacağını farkındadır. Bu yüzden İnkılap Tarihi ders notlarının hemen başında "(...) bu ulu varlığın [Türk İnkılabı] ekonomik yönünü tetkik değil

³⁴ Ahmet Yıldız, "Recep Peker", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Kemalizm*, c. II, der., Ahmet İnsel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 63.

³⁵ Recep Peker, *İnkılab Dersleri Notları*, Ankara: Ulus Basımevi, 1936, s. 54-57.

³⁶ Mahmut Esat Bozkurt, "Mahmut Esat Bozkurt Ders Notları", *1933 Yılında İstanbul Üniversitesi'nde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları*, der., Oktay Aslanapa, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1997, s. 55-60.

³⁷ Yusuf Kemal Tengirşenk, *Türk İnkılabı Dersleri-Ekonomik Değişmeler*, İstanbul: Resimli Ay Basımevi, 1935, s. 4.

seyredeceğiz” ifadesini kullanır. Devamında, “çünkü tetkik daha büyük kuvvete daha büyük görgüye tevakkuf ediyor” diyerek aslında diğer anlatıcılarla kıyaslandığında kendi üstlendiği görev olan Türk Devrimi’nin *ekonomik veçhesini* anlatmanın ne denli zor olduğunu ima eder. Buna paralel olarak kısa ders notlarında bu amaca yönelik ortaya koyduğu argümanlar oldukça yüzeysel ve yetersizdir. Tengirşenk, Osmanlı’yı kendisini fütuhata kaptırmış, bu uğurda asıl unsuru [genç nüfus] heba etmiş, üretim ve ticaret odaklı değil, tüketim ve israfa yönelik bir iktisadi yapı olarak tanımlamakta ve çöküşü kapitülasyonlarla ilişkilendirmektedir. Buna karşılık yeni Türk devletini ise kapitülasyonların ilga edilerek iktisadi bağımlılığın sona erdiği, daha sağlıklı bir nüfusun hedeflendiği, tarımda aşarın kaldırıldığı ve sanayileşme hedefi olan bir devlet olarak tarif etmektedir.³⁸ Özellikle *Değişmeler* başlıklı beşinci derste konunun daha derinlikli analizler üzerinden değerlendirileceği düşünülse de vurgu yapılan noktalar siyasi bağımsızlık, kapitülasyonların kaldırılması ve laik devletin tesisleriyle sınırlıdır.³⁹

Sonuç olarak İnkılap Tarihi derslerini anlatan diğer isimler Türk Devrimi’yle sonuçlanan gelişmeleri yakın dönemde gerçekleşen siyasi ve hukuki yenileşmeler çerçevesinde bir kronolojiye oturtabilirlerken, Tengirşenk toplumun iktisadi hayatıyla ilgili yakın dönemde gerçekleşen düzenlemelerden yola çıkarak çöküşü ve yeni Türkiye’nin ortaya çıkışını bir süreklilik ve yükseliş temelinde anlatamamıştır.⁴⁰ Kendisinin de farkında olduğu gibi Türk toplumunun ileri bir aşaması olarak tanıtılan yeni dönemin arka planındaki iktisadi ilişkileri ve gelişmeleri, siyasi ya da hukuki gelişmelerde olduğu gibi netlikle belirleyebilmek kolay değildir.⁴¹ Bu yüzden Tengirşenk kaçınılmaz olarak 16. yüzyıla kadar geri gitmiş ve yukarıda bahsettiğim klişe argümanlar üzerinden konuyu açıklamaya çalışmıştır. Ancak üstlendiği görev, çerçevesi sınırlı ve yüzeysel birkaç dersle kavranamayacak kadar karmaşıktır. Barkan, 1933 yılında Türk Devrimi’yle sonuçlanan sürecin iktisadi boyutu ve gelişimini anlatma görevi üstlenen Tengirşenk’in yanında Türk İnkılap Tarihi Doçenti olarak göreve başlamıştır. Akademik yaşama başlangıç biçiminin erken dönemde ilgilendiği konuları belirlediği iddia edilebilir elbette. Buna paralel olarak Barkan’ın 1930’ların ikinci yarısında ortaya koyduğu ilk metinler incelendiğinde Tengirşenk’in problemiği ile kurduğu ilişki açıkça görülebilir. Barkan erken dönem metinlerinde hocasıyla paralel bir biçimde Türkiye’nin genel değişiminin iktisadi yön ve boyutunu kavrayabilmek için yakın dönemde gerçekleşen ve gerçekleşecek olan düzenlemelere –özellikle tarım ve toprakla ilgili– odaklanmaktadır.⁴² Bu

³⁸ Tengirşenk, *Türk İnkılabı Dersleri-Ekonomik Değişmeler*, s. 9-15.

³⁹ Tengirşenk, *Türk İnkılabı Dersleri-Ekonomik Değişmeler*, s. 30-32.

⁴⁰ Tengirşenk’in dersleri diğer anlatıcıların dersleriyle kıyaslandığında teorik olarak en zayıf ve ilgiden en uzak dersler olmuştur.

⁴¹ Bu belirsizliğin neden olduğu çelişkileri derslerde görmek mümkündür. Bir örnek vermek gerekirse; Bozkurt, Tanzimat Fermanı’yla birlikte Osmanlı’nın siyasi manada devrin en modern devletlerinden birisi haline geldiğini iddia ederken, Tengirşenk Tanzimat’ın Osmanlı Devleti’ni yabancı devletlerin ekonomik çıkarları doğrultusunda dönüştürdüğünü iddia eder. Yusuf Kemal Tengirşenk, *Türk İnkılabı Dersleri*, İstanbul: Resimli Ay Basımevi, 1935, s. 22.

⁴² Barkan’ın 1935-1937 arasında İnkılap Tarihi Doçenti unvanıyla yazdığı ve Siyasal Bilgiler Dergi-

yüzden Barkan'ın İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün çalışma konularıyla bağı kurulurken Peker'den çok hocası Tengirşenk'e odaklanmak gerekiyor.⁴³ Çünkü Berktaş'ın önerdiği şekliyle Barkan ve Peker arasında düşünsel bir bağ olduğu iddia edildiğinde, konu sadece dönemin otoriter eğilimlerinin Peker üzerinden Barkan'da da ifade bulunduğu gibi sınırlı bir çerçeveye hapsedilmiş oluyor. Dolayısıyla Barkan'ın özellikle erken dönem çalışmaları değerlendirilirken tek başına İnkılap Tarihi Enstitüsü vurgusunun yeterli olmadığına ve onun bu metinlerde hocasının problematiğiyle bağlantılı bir süreklilik çabası içerisinde olduğuna dikkat çekmek gerekiyor.

Ancak Barkan'la ilgili böyle bir okumanın da tek başına yeterli olmadığını belirtmeliyiz. Entelektüellerin yaşadığı dönemin ruhundan bağımsız değerlendirilemeyeceği gerçeğinden hareketle Barkan'ın çalışmalarını okurken çerçeveyi biraz daha genişletmek gerekiyor. Bu bağlamda metinlerin yazıldığı dönemin iç ve dış konjonktürünü eksen almamak bir zorunluluk olarak kendisini dayatıyor. Böyle bir perspektif sayesinde Barkan'ın özellikle 1930'ların ortasında yazmaya başladığı ilk metinlere dönemin ruhunun ne denli sirayet ettiği de görülebilir. Konuya iç konjonktür çerçevesinde bakıldığında Barkan'ın, bu yıllarda ilk olarak kendi döneminin belki de en çok tartışılan problemi olarak tanımlanabilecek olan *toprak meselelerini* kavrama amacında olduğu görülebilir. Cumhuriyetin kuruluşundan beri bir toprak reformunun gerekliliği çerçevesinde sürekli gündemde olan bu problem, Barkan'ın ilgilendiği temel konular arasındadır. 1923-34 arasında devlet küçümsenemeyecek bir oranda toprak dağıtmıştır⁴⁴ ancak bu düzen-

si'nde yayımlanan dört yazısını onun erken dönem metinleri olarak değerlendiriyorum. Bu metinler için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (I)", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 55, 1935, s. 2-8; "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (II)", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 56, 1935, s. 33-40; "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (III)", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 57, 1935, s. 36-45; "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (IV)", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 58, 1935, s. 4-12; "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (V)", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 59, 1935, s. 14-17; "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (VI)", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 60, 1935, s. 30-41; "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (VII)", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 61, 1935, s. 55-63; "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (VIII)", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 63, 1935, s. 37-41, 49-61; "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (IX)", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 64, 1935, s. 39-44; "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (X)", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 65, 1935, s. 33-41; "İnkılap İdeolojisi ve Ekonomik Şartlar", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 71, 1937, s. 1-10; "Toprak Kanunu Hazırlanırken", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 72, 1937, s. 1-10; "Milli Kurtuluş Hareketlerinin İktisadi Esasları (I)", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 74, 1937, s. 77-83; "Milli Kurtuluş Hareketlerinin İktisadi Esasları (II)", *Siyasal Bilgiler Dergisi*, S. 75, 1937, s. 142-153.

⁴³ Rıdvan Turhan, *Türkiye'de İktisat Tarihi Çalışmalarının Gelişimi*, Konya: Çizgi Yayınevi, 2013, s. 37-41.

⁴⁴ Cumhuriyet'in kuruluşundan kısa bir süre sonra rejimin yöneticilerinin büyük toprak sahipliği olgusuna karşı tavır almalarını başlatan olayın 1925'teki Kürt ayaklanması olduğunu belirtmek gerekiyor. Bu ayaklanmalara önderlik eden ailelerin güçlerini büyük arazi sahipliği ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ilişkilerden aldığına açığa çıkmasıyla birlikte 1927'de çıkarılan yasaya dayanarak bu ailelere ait binlerce dönüm arazi kamulaştırılmış ve topraksız köylüye dağıtılmıştır. Bkz. Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, 5. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 376-378. Başka bir ifadeyle bu bölgedeki kapsamlı toprak reformunun ardında, bölgedeki feodal ilişkilerin çözülmesi ve 'Kürtçülük' gibi akımların iktisadi ve sosyal altyapısının kurutulacağına yönelik beklenti

lemeler sorunu ülke çapında çözmekten çok güncel pratik kaygılara dayanmaktadır.⁴⁵ 1934 yılında çıkarılan İskân Kanunu'yla birlikte toprak reformu/meselesi tartışmaları canlanmış ve Barkan, böyle bir konjonktürde Balkan ülkelerinin toprak reformu tecrübelerini incelediği 1935 tarihli "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri" başlıklı yazı dizisini yayınlamaya başlamıştır. Barkan bu yazı dizisinde, uzunca bir zaman Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalan ve onun siyasal ve ekonomik kodlarıyla yönetilen Balkan ülkelerinin reform tecrübelerinin sosyal ve ekonomik sonuçlarını kavramaya çalışmaktadır.⁴⁶ Erken dönem çalışmalarında bu ülkelerde gerçekleştirilen reformlardan ne gibi dersler çıkarabileceğimizi sorgularken öncelikle Balkan ülkelerindeki büyük toprak mülkiyeti ve köylünün sosyal statüsündeki değişim konularını merkeze almıştır. Bu noktanın önemli olduğunu belirtmek gerekiyor, çünkü 1930'lu yıllarda özellikle köylünün sosyal statüsü yeni rejim tarafından hiç arzulanmayan muhtemel toplumsal hareketlerle ilişkili bir konu olarak algılanmaktadır. Buna paralel olarak toprağı olmayan köylünün şehirlere göçüp proleterleşmesinden duyulan tedirginlik Barkan'ın metinlerindeki ana temalardan birisidir.⁴⁷ Bu yazı dizisinin asıl önemi ise Barkan'ın hocası Tengirşenk gibi Türkiye'deki *değişimin iktisadi boyutunu* kavrayabilmek için bir yol arayışında olmasıdır. Konuyu bu erken dönem metinlerindeki ele alış biçimi hocasının bakış açısıyla önemli benzerlikler taşır. İktisadi alan ve özellikle toprak meseleleri hakkında yakın dönemde gerçekleşen ve gerçekleşecek olan birtakım yasalastırmalar, pratik uygulamalar ve bunların muhtemel sonuçları üzerinden değişimin iktisadi boyutunu ve güncel sorunları kavramaya çalışmaktadır. Bir anlamda Barkan ilk yazılarında Tengirşenk'in yapamadığını yapmaya çalışmakta, ancak henüz tarihsel bir perspektiften yoksun olduğu için hocasına kıyasla daha kapsayıcı metinler ortaya koymasına rağmen konjonktürle bağlantılı bir sınırlılık içerisinde kalmaktadır.

olduğunu vurgulamak gerekiyor. Bu beklentinin toprak reformunun altında yatan en kritik etkenlerden birisi olmasına rağmen ülkemizde kapsamlı bir şekilde tartışılmadığını belirtelim. Bu konu hakkında bir değerlendirme için bkz. Asım Karaömerlioğlu, *Orada Bir Köy Var Uzakta*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006, s. 139-143.

⁴⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri", *Türkiye'de Toprak Meselesi*, s. 453-455.

⁴⁶ Bu yıllarda Cumhuriyet Türkiye'sinin karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi farklı bir etnik yapıya sahip ve ulaşılması güç Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini ulus-devlete entegre etmektir. Rejim bu amaç doğrultusunda bölgeye ulaşımı kolaylaştırmak için çeşitli yatırımlar yapmış, ancak bölgedeki aşiret düzeni devam etmiş ve sorunun temelinde yatan toprak sorununa bir türlü müdahale edilememiştir. Zafer Toprak, Barkan'a o yıllarda gerçekleştirilen Doğu ve Güneydoğu Avrupa'daki toprak reformlarının, Türkiye'nin doğusunda planlanan toprak reformunun ön hazırlıkları kapsamında 'inceletildiğini' belirtmektedir. Zafer Toprak, "Westphalia'dan Dersim'e Toplum Mühendisliği ve Antropolojik İrk Sorunu", *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012, s. 550. İnalçık ise 1929 krizi sonrasında yönetici kadronun sosyal sorunlara odaklandığını ve bu çerçevede toprak reformu tartışmalarının gündeme geldiğini belirtir. O'na göre Barkan'ın Balkan ülkelerinin toprak reformu deneyimlerini gündeme getirmesi 'hükümetin gözünü açmak' içindir. Emine Çaykara, *Tarihçilerin Kutbu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, s. 85.

⁴⁷ Barkan, "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (I)", s. 2-8; "Toprak Kanunu Hazırlanırken", s. 1-10.

1937'de yazdığı "Toprak Kanunu Hazırlanırken" başlıklı metnin çerçevesinin de benzer olduğunu söylemek mümkün. Barkan yine toplumsal yapının korunması için köylünün paryalaşma tehlikesine dikkat çekmekte ve gerekirse iktisadi yaşama tamamıyla hâkim bir devlet iradesinin mülkiyet ve miras hukuku da dâhil olmak üzere bu alanda oldukça radikal düzenlemeler yapması gerektiğini ifade etmektedir. Barkan güncel toprak sorunlarını ele alırken ilk bakışta oldukça radikal bir tutuma sahip gibi görünse de aslında bunun arkasında muhtemel sınıfsal kısırdanmalardan endişe duyan, köylülüğün geleneksel toplumsal dokusunu toplumsal yapının ve rejimin teminatı olarak gören oldukça muhafazakâr bir tavır olduğunu belirtmek gerekiyor. Bu çerçevede Barkan açık bir biçimde toprak reformu yanlısıdır,⁴⁸ ancak Barkan'a göre reform, sadece tarım arazilerini küçük parçalara bölerek toprağı olmayan köylüye toprak dağıtmak demek değildir. Reformun bazı Balkan ülkelerindeki gibi ülkenin genel iktisadi ve sosyal koşulları göz önüne alınmadan yapılmasına karşıdır Barkan. Çünkü bu gibi aceleci uygulamaların sonuçlarının oldukça tahrip edici olduğunu Yugoslavya örneğinde görmüştür.⁴⁹

Görüldüğü gibi Barkan'ın Türk İnkılap Tarihi Doçenti olarak kaleme aldığı bu ilk metinler ülkenin güncel toprak meseleleriyle ilgilidir. Türkiye'de bir toprak reformunun gerekliliğinin tartışıldığı ve reform için bazı hazırlıkların yapıldığı bir dönemde Barkan, konuyu Balkan ülkelerinin deneyimleri üzerinden tartışmaya açmış ve çeşitli değerlendirmelerde bulunmuştur. Reform tecrübelerini izlediği ülkelerin çoğunluğu Osmanlı topraklarıdır. Barkan, hem bu ülkelerdeki hem de Türkiye'deki değişimi kavramaya çalışmaktadır. Ancak bu ilk dönem metinlerinde Barkan'ın toprak meseleleri üzerinden kapsayıcı ve tarihsel derinliği olan bir perspektif geliştirdiğini iddia etmek pek mümkün görünmemektedir. Henüz, görev yaptığı kürsünün çalışma alanına uygun bir çizgide ilerlemekte ve güncel toprak sorunlarını kavrama çabası da bu kürsünün sınırları içerisinde kalmaktadır. Ancak bütün bu sınırlılıklarına rağmen bu yıllarda

⁴⁸ Bu noktada Berktaş'ın toprak reformu konusunda Barkan'a yönelttiği eleştirileri hatırlatmakta fayda var. Berktaş, "Batı ve Türk Ortaçağ Tarihçiliğinin Köylülüğe Bakışının Temel Deformasyonları" başlıklı makalesinde şu ifadeleri kullanır: "[Barkan] Osmanlı toplumunun feodal olmadığı teorisini kurdu; feodal olmadığı için de baskı ve sömürüye, sınıf mücadelesine yol açmadığını ileri sürerek, bundan 1930'lar Türkiye'sinde de sınıf mücadelesinin var olmadığı, özellikle köylü hareketlerine ve toprak reformuna gerek olmadığı gibi sonuçları bilinçli tarzda üretti." Halil Berktaş, "Batı ve Türk Ortaçağ Tarihçiliğinin Köylülüğe Bakışının Temel Deformasyonları", *Toplum ve Bilim*, S. 48/49, 1990, s. 75. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi Barkan açık bir biçimde kapsamlı bir toprak reformundan yadır. Erken dönemde yazdığı metinlerin merkezindeki konu gerçekleştirilmesi gereken ve beklenen toprak reformudur. Ayrıca Barkan, herhangi bir metninde Türkiye'de sınıf mücadelelerinin olmadığını iddia etmemektedir. O'nun temel kaygısı, *bedenen ve ruhen sağlam bir çiftçi sınıfının* yaratılmasıdır. Eğer köylünün proleterleşmesi engellenirse *enternasyonal ve ihtilalci temayüller* ortaya çıkmayacaktır. Barkan, "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (I)", s. 26. Başka bir ifadeyle Barkan aslında sınıf çatışması tehlikesinin farkındadır ve rejime bunu engelleyecek öneriler sunmaktadır. Güçlü bir çiftçi sınıfını, hem rejimin hem de toplumsal yapının teminatı olarak görmektedir. Barkan, "Toprak Kanunu Hazırlanırken", s. 2.

⁴⁹ Barkan, "Toprak Kanunu Hazırlanırken", s. 5.

toprak reformu meselesini tartışma konusu yapan en kapsamlı metinlerin Barkan'a ait olduğunu belirtmek gerekiyor.

Barkan'ın erken dönem metinlerini dış konjonktürle ilişkisi çerçevesinde değerlendirildiğinde ise yakın zamanda gerçekleşen Büyük Buhan'ın belirleyiciliğinin altı çizilmelidir. 1930'lu yıllarda, modern kapitalizmin yaşadığı en büyük sarsıntı olarak tarihe geçen ekonomik çöküşün etkileri hala sürmektedir. Kriz, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun üzerinden daha on yıl bile geçmemişken ekonomi alanındaki bütün planları alt üst eden sürpriz bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. İlk olarak endüstriyel ilişkilerin geliştiği bütün bölgelere dalga dalga yayılan kriz, kısa bir süre sonra yeni kurulan Türkiye'yi özellikle tarımsal alanda etkilemiş ve krizin etkilerinin asgariye indirilebilmesi için devlet iktisadi alanda bütün ağırlığını kullanarak çözümler üretmeye başlamıştır. Her ne kadar yönetici elitin büyük bir bölümü krizi kavrayacak entelektüel donanımına sahip olmasa da,⁵⁰ ilk şokun atlatılmasının ardından birçok devlet gibi Türkiye de savunmacı bir refleks geliştirmiş ve ekonomi politikalarını korumacı önlemlerle yeniden dizayn etmiştir. Krizin etkilerini asgariye indirme konusunda görece başarı sağladığı söylenebilecek bir önlemler demetiyle birlikte, yeni rejimin İzmir İktisat Kongresi'nde uygulayacağını *taahhüt ettiği* liberal ekonomi politikaları tümünden rafa kalkmıştır. Bununla birlikte kriz, liberalizmin sadece iktisadi alanda değil siyasi alanda da gözden düşmesine sebep olmuştur. Bu gelişmeler öncelikle Barkan'ın erken dönem metinlerindeki güçlü devlet vurgusunu anlamlandırabilmek için elzemdir. Kısacası Barkan'ın 1930'lu yıllarda iktisadi alana müdahil olması gereken güçlü bir devlete yönelik bu vurgusu, dönemin ekonomik koşulları düşünüldüğünde anlaşılabilir bir tutumdur.

Diğer yandan krizin şiddetini hafifletmek için başvuru önlemlerin kısmi başarısına rağmen bu dönemde Türkiye'nin hızlı sanayileşme çabasının çok başarılı olmadığını biliyoruz. Bu çerçevede Sovyetler Birliği'nin sanayisini planlayarak elde ettiği başarıyla Türk yönetici elitinin dikkatini çeken ülkelerden birisi olduğunu belirtmek gerekiyor. Sovyet Rusya'nın, tam da Barkan'ın hayal ettiği biçimiyle, adeta çelikten bir devlet iradesi vasıtasıyla kitleleri yönlendirebilme gücü sayesinde oldukça başarılı ilerleyen sanayileşme hamlesi, Türkiye'de de planlı sanayi fikrine ilham kaynağı olmuş ve hatta bu ülkeden teknik ve maddi destek alınarak bir sanayi planı hazırlanmaya çalışılmıştı.⁵¹ Bu işbirliğinin altını sadece yönetici elitin güçlü devlet iradesine duyduğu özlem temelinde değil, aynı zamanda Barkan'ın Türk Devrimi'nin ideolojik çerçevesiyle uyumlu bir tutum sergilerken kendi konumunu Marksizm karşıtlığı temelinde somutlaştırması ve bunu yaparken de temel referansının Sovyet Devrimi olması sebebiyle çizmek gerekiyor. Bilindiği gibi Sovyet Rusya'nın sınıf

⁵⁰ Rıdvan Turhan, "1929 Ekonomik Krizi'nin Türk Basınına Yansımaları", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, s. 74.

⁵¹ İlhan Tekeli-Selim ilkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009, s. 137-142.

çatışması eksenli Marksist dünya görüşü Türk yönetici elitinin barışık olduğu bir ideoloji değildi. Yeni devlet kurulurken Cumhuriyet ideolojisinin kurucu öğelerini oluşturmada etkin olan düşünce, Ziya Gökalp'in sosyoloji düşüncesiydi ve Gökalp kendi sosyolojik çerçevesini oluştururken esas olarak üstyapıları merkeze alan ve bu çerçevede sınıflar arası savaşın yerine dayanışmaya vurgu yapan Emile Durkheim'dan etkilenmişti. Gökalp her ne kadar İkinci Meşrutiyet döneminin en önemli ideoloğu olarak tanımlansa da, düşüncelerinin uygulamaya konması Cumhuriyetin erken dönemi olarak tanımlanabilecek olan 1920-1945 arası tek parti döneminde mümkün olmuştu. Kısacası Barkan'ın ilk metinlerini kaleme aldığı 1930'ların ortası, yeni rejimin en önemli ideoloğu olan Gökalp'in düşüncesinin hala etkili olduğu yıllardı. Dolayısıyla Barkan'ın erken dönem metinlerini değerlendirirken Gökalp'in sosyolojisini belirleyici bir arka plan unsuru olarak hesaba katmak gerekiyor. Çünkü Barkan özellikle erken dönem metinlerinde toplumsal yapı, toplumsal uyum, toplumsal dayanışma ve sınıf çatışması gibi temel konularda Gökalp'in belirlediği ana hat üzerinde ilerlemiştir. Bu çerçevede Barkan'ın sınıf çatışması tezini eksene alan Marksizm'in, dünyayı ve toplumsal sorunları kavrayışı ve sorunlar karşısında önerdiği çözümlerle ilgili tavrının oldukça net olduğunu belirtmeliyiz. Birçok Balkan ve Güneydoğu Avrupa ülkesiyle birlikte Rusya'nın toprak sorunlarını da ele aldığı ilk makalelerinde, endüstrileşmiş Batı ülkelerinin toplumsal ve ekonomik sorunları ile tarım ülkelerinin sorunlarının farklı olduğunu ve birbirinden farklı bu dünyaların anlaşılabilmesi için farklı analiz araçlarına ihtiyaç olduğunu belirtirken eleştiri oklarını ilk önce Marksizm'e yönelten Barkan şu çarpıcı değerlendirmeyi yapmaktadır:

Marx'ın yaptığı mitolojiye bel bağlayanlar her tarafta 'Son Katastrof' kıyametini bekleyedursun! O, Batı endüstri âlemi için bile, ne olmuş bir yemiş gibi önlerine düşecek, ne de 'enternasyonal' bir proletarya ihtilalinin heybetli kükreyişiyle ağacından zorla koparılarak cihan bir sosyalist cennetine döndürülebilecektir. Çünkü bu 'masalı' uydururken Marks'ın göz önünde bulundurduğu suni cemiyetin nizamı, bu meyveyi yetiştirecek ağaç, çoktan beri kökünden ve özünden rahatsızdır, meyve de bugün soysuzlanan 'büyük ihtilal' proletaryasının ayaklarının dibine düşmüş olduğu halde elini uzatıp onu almaya kimsede cesaret yok.⁵²

Barkan'ın, Marksizm'e yönelik bu eleştirel tutumunu onun erken dönemde yazdığı diğer yazılarda da görmek mümkündür. Marksizm'i ilk aşamada endüstrileşmiş Batı ülkelerinin dahi sorunlarını kavramaktan yoksun bir ideoloji olarak küçümseyen Barkan, sonraki metinlerinde de bu tavrını sürdürmekte ve bu ideolojiyi Batı'nın yerel sorunlarını merkeze alarak *lüzumundan fazla gürlütü* yapmakla eleştirmektedir. Yine Barkan'dan alıntılırsak:

Çünkü ileride göreceğimiz şekilde, müstemleke halinde istismar edilen memleketlerden elde edilen büyük karlardan kendisine bir hisse ayrılan büyük sanayi amelesi, kolalı yakalı, boyunbağlı ve otomobilli, yüksek yevmiyeli, hayatı, sıhhati, ihtiyarlık günleri, yüksek refah seviyesi, tatilleri teminat altına alınmış amele, az zamanda kendi menfa-

⁵² Barkan, "Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (I)", s. 3.

atlerinin diğer memleketlere karşı emperyalist, militarist ve istismarcı olan kapitalist patronunun menfaatleriyle bir olduğunu anlayarak, olgun bir meyve halinde eli altında bulunan sosyalizmi tam manasıyla tahakkuk ettirmekten vazgeçti, oportünizme saptı ve sosyalizm davasının büyük sanayi milletler arasında ihdas ettiği problemlerin ve diğer memleketlerde bu yüzden tesadüf edilen sefalet ve haksızlıkların enginliği karşısında ne kadar ehemmiyetsiz bir mesele olduğunu gösterdi.⁵³

Görüldüğü gibi Barkan ilk metinlerinde kendi döneminin toprak sorunlarını kavramaya çalışırken Türk Devrimi'nin ideolojik çerçevesine bağlı kalmakta ve esasında kendi konumunu Marksizm'le hesaplaşarak belirginleştirmektedir. Başka bir ifadeyle bu dönemde Barkan için belki de en önemli referans noktası Marksizm olmaktadır. Diğer yandan bu ilk metinlerdeki Marksizm değerlendirmeleri parça parça ve aralara serpiştirilmiş bir görüntü çizse de konuyu özel olarak ele aldığı bir yazı yazdığını da belirtmek gerekiyor. 1937 tarihli “İnkılap İdeolojisi ve Ekonomik Şartlar” makalesi, Barkan'ın Marksizm hakkındaki düşüncelerini en geniş biçimiyle ifade ettiği yazı olması açısından ayrı bir önem taşır. Bu makale esasen Türk Devrimi'nin gerçekleştiği ekonomik koşulları Ekim Devrimi'yle bağlantılar kurarak açıklama girişimidir. Barkan makalenin neredeyse tamamında Marksizm'i üstyapıya yeterince önem vermemesi, bir tür kadercilikle malul olması/insan iradesini maddi koşullara tabi kılması ve toplumsal meseleleri basitleştirmesi gibi iddialarla eleştirirken diğer yandan da Rusya'da sürecin Marks'ın öngördüğü gibi işlememesi sebebiyle Ekim Devrimi'nin aslında *doktrin dışı* bir devrim olduğunu iddia eder.⁵⁴ İlk bakışta Ekim Devrimi hakkındaki bu iddia onu değersizleştirme/küçümseme gibi algılanabilirse de aslında Barkan'ın buradaki amacı farklıdır. O, aslında sosyalist bir devrim için gerekli toplumsal ve ekonomik gelişmişlik aşamasına ulaş(a)mamış bir toplumda, toplumun genel yararı açısından devrimci bir kadronun toplumsal ve ekonomik yapıda radikal değişiklikler yapabildiğini vurgulamakta ve bunun gerekli ve meşru olduğunu ima etmektedir. Çünkü koşulların olgunlaşmasını beklemek toplumsal sorunların bütün yakıcılığıyla devam etmesine sebep olacaktır. Böylece Barkan bir taşla iki kuş vurmaktadır aslında; bir yandan insan iradesini maddi koşullara tabi kıldığı ve kaderciliği telkin ettiği iddiasıyla Marksizm'i eleştirirken diğer yandan da Ekim Devrimi'nde devrimcilerin zor kullanmasını onaylamakta ve böylece Türk Devrimi'nin *yukarıdan* bir müdahale oluşunu meşrulaştırmaktadır. Ardından Türkiye'nin o yıllardaki planlı sanayi hamlesini överek⁵⁵ –o yıllarda ekonominin planlanması konusunda Sovyet Rusya'dan alınan teknik ve maddi desteği yeniden hatırlatalım– tabir caizse Marksizm'e bulaşmadan Rusya'yla yapılan işbirliğinin zararsızlığı/meşruluğu imasında bulunmaktadır. Barkan'ın Marksizm karşısında kendini konumunu açık bir biçimde belirleyişi görüldüğü gibi İnkılap Tarihi kürsüsündeyken yazdığı ilk metinler üzerinden gerçekleşmiştir. Akademik kariyerinin henüz başındayken Marksizm'le arasına net bir çizgi çekmiş

⁵³ Ömer Lütfi Barkan, “Milli Kurtuluş Hareketlerinin İktisadi Esasları (II)”, s. 145.

⁵⁴ Ömer Lütfi Barkan, “İnkılap İdeolojisi ve Ekonomik Şartlar”, s. 9.

⁵⁵ Barkan, “İnkılap ideolojisi ve Ekonomik Şartlar”, s. 10.

ve bu tavrını bütün yaşamı boyunca istikrarlı bir biçimde sürdürmüştür.⁵⁶ Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi bu tutum Gökalp'in çerçevesini çizdiği ideolojik çerçeveden bağımsız değildir.

Buraya kadar Barkan'ın 1935-1937 yıllarında İnkılap Tarihi kürsüsünde yazdığı ilk metinlerdeki genel çerçeveyi ortaya koymaya çalıştık. Erken dönem metinleriyle ilgili altı çizilmesi gereken noktaları birkaç başlık altında toplamak mümkün görünüyor: Öncelikle bu metinlerin yazıldıkları dönemin konjonktürü ile olan sıkı ilişkisini vurgulamak gerekiyor. Türk Devrimi'nin ideolojik çerçevesi içerisinde yazılan bu metinler anti Marksist bir perspektifle inşa edilmiş ve bu perspektif aslında Türk Devrimi'nin orijinalliği için olduğu kadar meşruluğu için de bir zemin oluşturmuştur. Diğer yandan güçlü ve özellikle ekonominin her safhasına müdahil olması gereken bir devlet vurgusu bütün metinlerin ortak özelliğidir. Ancak bütün bu özellikleri kapsayan genel bir çerçeve oluşturulacaksa eğer, bu metinlerin, Tengirşenk'in Türk Devrimi'nin iktisadi veçhesinin açıklanması konusunda ortaya koyduğu çabayla aynı hat üzerinde ilerlediğine dikkat çekmemiz gerekiyor. Fakat Barkan ve çalışmaları üzerine yapılan birçok değerlendirmede bu ilişkinin fark edilemediğini belirtmeliyiz. Bu eksiklik, Barkan'ın çalışmalarının bütününe yönelik sağlıklı bir değerlendirmeyi zorlaştırmakta ve özellikle 1937-1938 itibarıyla çalışmalarının yönünü aniden değiştirmesi kavranamamaktadır. Bu yıllarda genç Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi değişiminin temellerini kavramak için güncel toprak sorunlarıyla ilgilenen Barkan, çalışma konularını aniden değiştirmiş ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemi toprak meselelerini incelemeye başlamıştır. Bu hızlı tema değişiminin sebebi nedir? Bu soruya yine Tengirşenk'in konuyu ele alış biçimi üzerinden cevap verilebilir.

Yukarıda Tengirşenk'in Türk Devrimi'nin iktisadi veçhesini anlatma konusunda pek de başarılı olamadığını ve derslerinin diğer isimlerle kıyaslandığında ciddi ölçüde yetersiz ve zayıf olduğunu belirtmiştik. Barkan da belli bir süre güncel toprak meseleleri üzerinden iktisadi değişimi Tengirşenk'in belirlediği zayıf hat üzerinden kavramaya çalışmıştır. Gerçi Barkan'ın metinlerinin Tengirşenk'in dersleriyle kıyaslanamayacak ölçüde kapsamlı ve nitelikli olduğu söylenebilir ancak problematiği çözme yöntemleri söz konusu olduğunda benzer bir tutum içerisinde olduklarını belirtelim. Her ikisi de yakın dönemde gerçekleşen ve gerçekleşmesi beklenen bir takım yasalaştırma ve düzenlemelerden yola çıkarak konuyu kavrama çabasındadırlar. Ancak Barkan bir süre sonra, daha çok bir ideolog gibi yazdığı yazılarının çerçevesini değiştirmiş ve Osmanlı'nın kuruluş dönemine kadar geri giderek kendi döneminin toprak meselelerinin kökenlerini tarihte aramaya başlamıştır.⁵⁷ Çünkü ele aldığı konu yakın dönem

⁵⁶ Bu yüzden Barkan'ın Marksizm karşısındaki bu negatif tutumunu, "1930'larda bir sosyal bilimcinin yaftalanma korkusu" olarak değerlendirmenin eksik bir yorum olduğunu belirtmek gerekiyor. Söz konusu değerlendirme için bkz. Yıldız Akpolat, "1935-1959 Yılları Arasında Siyasal Bilgiler/İlimler Mecmuası'nda/Dergisi'nde Sosyoloji", *Sosyoloji Konferansları*, S. 46, 2012, s. 109.

⁵⁷ Barkan güncel toprak sorunlarının tarihsel kökenlerini ortaya koymaya çalıştığı bir makalesinde Os-

gelişmeleri çerçevesinde anlaşılacak kadar derin ve kapsamlıdır. Barkan kuvvetle muhtemel bunun farkındadır ve 1937’de İkinci Türk Tarih Kongresi için hazırladığı “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri” başlıklı tebliğ ile çalışmalarına başlamıştır. Konuya böyle bir perspektiften bakıldığında Barkan’ın çalışma konularını birdenbire değiştirmesinin, Berktaş’ın iddia ettiği gibi Kemalizm’in devrimci Jakoben dönemini hedef alan bir *ideolojik karşı devrim* çabasından çok bir kapsam genişletme zorunluluğuyla ilgili olduğu görülecektir. Sonraki yıllarda yaptığı çalışmalar bu yargıyı destekler niteliktedir. Bu bağlamda uzun akademik yaşamının ilk dönemleri bir karşı devrim niyetinden çok adeta bir disiplinin inşası için yol arayışları ve alan içerisindeki ana başlıkları belirleme çabası olarak okunmalıdır.⁵⁸ Barkan’ın, Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemi toprak meseleleri, iskân ve kolonizasyon konusu, çeşitli dönemlerdeki toprak reformu çalışmaları, tarihi demografi araştırmaları, fiyat hareketleri, bütçe ve bilançolar gibi çok çeşitli konulardaki arşiv destekli hızlı ve verimli bir yayın faaliyetiyle bu ana başlıkları zaman içerisinde belirlediği söylenebilir. Bu söylenenlerin ışığında Barkan’ın bugün hala Türk iktisat tarihi disiplininin kurucusu ve belirleyici isimlerinden birisi olarak değerlendirilmesi şaşırtıcı olmamaktadır.

Sonuç

Türkiye’de sosyal bilimlerin geniş gündemi içerisinde Barkan gibi önemli ve etkili bir ismin çalışmalarını ele almak, kuşkusuz betimlemek ya da açıklamaktan öte bir anlama ve eleştiri faaliyetini de içermek zorundadır. Barkan’ın tarihçilik anlayışının ve geride bıraktığı metinlerin bugün Türk düşünce dünyası üzerindeki etkileri düşünüldüğünde, bu çabanın önemi daha iyi anlaşılabilir. Sosyolojinin temel konularından olan toplumumuzun tarihsel evrimi meselesinin bu etkinin en yoğun olarak gözlendiği konu başlıklarından birisi olduğu hatırlanırsa, Türkiye’de sosyoloji biliminin de bu etki alanının dışında olmadığı rahatlıkla ifade edilebilir. Bununla birlikte toplumumuzun tarihsel evrimi üzerine yürütülen tartışmaları belirleyen temel problematiğin devletin yapısı ve

manlı’nın genel toprak rejimine aykırı olan Malikâne sistemine dikkat çekmekte ve kendi döneminde özellikle Doğu Anadolu bölgesinde var olan büyük toprak mülklerinin Malikâne sisteminin kalıntıları olduğunu belirtmektedir. Bölgede uzun zamandır bir toprak reformu yapılmadığına da dikkat çeken Barkan’ın bu kavrayış çabası, güncel toprak reformu tartışmalarının gündeme geliş sebepleri düşünüldüğünde daha da anlam kazanacaktır. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Türk-İslam Toprak Hukuku Tabakatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: Malikâne-divânî Sistemi”, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, s. 188.

⁵⁸ Sahillioğlu, Barkan’ın 1937’de İktisat Fakültesi’ne geçtikten bir süre sonra dekanlığa 1939 ders yılında okutulmak üzere Türk İktisat Tarihinin Anahatları başlıklı bir ders planı sunduğunu belirtmektedir. Sahillioğlu, “Ömer Lütfi Barkan”, s. 10. Bu bilginin, oldukça erken bir dönemde, Barkan’ın Türk iktisat tarihinin genel çerçevesini belirleme gibi bir niyeti olduğunu göstermesi açısından önemli olduğunu vurgulamalıyız. Bu, elbette yukarıda bahsettiğim kapsam genişletme zorunluluğu ile de bir biçimde ilişkili bir ayrıntı olarak değerlendirilebilir.

toplumsal hayatı belirleyiciliği olduğu gerçeğinden hareketle bu tartışmanın Türkiye’de siyasi düşüncenin ana izleğinin takip edilebileceği bir zemin olduğu iddia edilebilir.

Bu çerçevede toplumumuzun tarihini bu makalede sıklıkla değindiğim *kendine özgü* halin temel belirleyicilerinden birisi olan *güçlü devlet* vurgusu temelinde okuyan bakış açısının bugün Türkiye’deki birçok tarih bölümünde hala oldukça etkili olduğu unutulmamalıdır. Ancak diğer yandan böyle bir bakış açısına yönelik ağırlıklı olarak Barkan üzerinden yöneltilen eleştirilerin birkaç zayıf itiraz dışında karşılık bulmadığını belirtmek gerekiyor. Bunun nedenlerini bir tarafa bırakırsak eleştirilerin bir biçimde karşılık bulmasının Türkiye’de farklı siyasi kampların yakın tarihimizi ve siyaseti okuma biçimleri üzerine sürdürülen tartışmalara önemli katkılar yapma potansiyeline sahip olduğu söylenebilir. Diğer yandan bu çerçeveyi politik düzlemde biraz daha genişlettiğimizde, bahsedilen tarihçilik anlayışının bugün Türkiye siyasetine hâkim Osmanlı merkezli popülist jargonu ve hatta bu dilden bağımsız değerlendirilemeyecek dış politikaları belli ölçülerde beslediği de iddia edilebilir. Elbette benzer değerlendirme ya da sorgulamalar *güçlü devlet* vurgusunu merkeze alarak iç politika zemininde de yapılabilir.

Barkan’a yönelik eleştirilerle ilgili altı çizilmesi gereken bir başka nokta daha olduğunu belirtelim. Barkan’ı yukarıda aktardığımız gibi Weber sosyolojisiyle ilişkilendirerek anlama/anlamlandırma denemeleri elbette bu tartışmaya yapılan kritik katkılardır ancak bunun yanında bazı riskler barındırdığı da iddia edilebilir. Ağırlıklı olarak metodolojiye odaklanan bu tür yaklaşımlar, Barkan’ın çalışmalarını bütünlüğü içerisinde değerlendirmekten çok hangi noktalarda teorik maluliyetler taşıdığına yoğunlaşmakta ve böylece Barkan’ın çalışmalarını bir tarihsel süreklilik temelinde ele almaktan çok salt eleştiri odaklı bir tutum görüntüsü çizmektedir. İlgili bölümde de belirttiğim gibi asla bu eleştirilerin gereksiz ya da yararsız olduğunu iddia etmiyorum. Ancak Barkan’ın çalışmalarının gelişimine ve düşünce dünyasına bakıldığında Barkan’ı sadece Weber ya da sadece anti Marksizm üzerinden kavrayabilmek, ya da sadece Durkheim-Gökalp çizgisine yakınlığı üzerinden anlayabilmek çok mümkün görünmüyor. Çünkü Barkan bu üç ana akımla da bir biçimde ilişki kuran bir isim. Barkan’ın erken dönem metinlerindeki anti Marksist tutumun ne denli belirleyici olduğunu belirtmiştik. Ancak bu metinlerde aynı zamanda açık bir Weber karşıtlığı olduğunu da hatırlatalım.⁵⁹ Gökalp sosyolojisiyle paralelliğin ise yine dönemin ruhuna uygun biri biçimde tezahür ettiği yukarıda ifade edilmişti. Bu yüzden Barkan’ın çalışmalarını ya da düşünce dünyasını değerlendirirken onun farklı düşünce akımları ya da sosyolojik yaklaşımlarla kurduğu ilişkiyi çok boyutlu bir biçimde ele almak gerekiyor. Aksi takdirde Barkan’ın çalışmalarını ve günümüzün düşünce dünyasına etkilerini sağlıklı bir biçimde değerlendirebilmek çok mümkün olmayacaktır.

⁵⁹ Rıdvan Turhan, “Türkiye’de Cumhuriyetin Erken Döneminde Max Weber Etkisi ve Bu Etkiyi Anlamak”, *Sosyoloji Dergisi*, S. 29, 2014, s. 278-283.

Bununla birlikte Barkan'ın çalışmaları temelinde özgücü/partikularist anlayışa yönelik söz konusu eleştirilerin, Türkiye'de sosyal bilimlerin belirli alanlarındaki kronik bir rahatsızlığı görebilmek açısından özel önemde olduğunu da eklememiz gerekiyor. Bu özgücü bakış aynı zamanda özellikle milliyetçi/muhafazakâr entelektüellerin zihin dünyasında bir tür takıntıya dönüşen oryantalizm eleştirisinin de zeminini oluşturmaktadır. Sürekli Batı'nın oryantalist olduğunu iddia eden bu problemlili bakış, böyle bir perspektifin adeta bir obsesyona dönüştüğünün farkına varamamakta ve böylece oryantalizm eleştirisi daha bütüncül ve sağlıklı bir kavrayışa ulaşmak için bir araç olabileceken adeta bir amaca dönüşmektedir. Sonuç olarak sürekli yeniden üretilen ve aynı argümanlar üzerine inşa edilen oryantalizm eleştirisinin, düşünce üretmemeye maluliyeti karşısında bir tür sığınak işlevi gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır.

Barkan'ın bütün çalışmalarını içeren bir değerlendirmenin bir makalenin sınırlarını fazlasıyla aşacağı muhakkak. Bu yüzden, Barkan'ın düşüncesinin ana hatlarını bütünlüğü içerisinde kavrayabilmek için erken dönemde İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde yazdığı metinlere ve Tengirşenk'le kurduğu düşünsel bağa dikkat çekmeyi öneren bu makale en iyi ihtimalle söz konusu çabaya mütevazı bir katkı olabilir. Diğer yandan bahsettiğim düşünsel bağ, belki de Barkan'ın metinlerindeki en önemli özelliği, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan örtük bir tarihsel süreklilik vurgusunu anlamak için bir çıkış noktası olarak değerlendirilebilir. Barkan'ın metinlerinin temel problematiğini bütünsel olarak kavrayabilmek ancak bu süreklilik çabası anlaşılırsa mümkün görünüyor.

KAYNAKLAR

- Akpolat, Yıldız; '1935-1959 Yılları Arasında Siyasi Bilgiler/İlimler Mecmuası'nda/Dergisi'nde Sosyoloji', *Sosyoloji Konferansları*, 46, 2012, s. 91-118.
- Aydın, Suavi; 'Aydınlanma ve Tarihselcilik Problemleri Arasında Türk Tarihyazıcılığı: Feodalite Örneği', *Toplum ve Bilim*, 91, 2001-2002, s. 39-80.
- ; 'Osmanlı Sosyal Tarihi Araştırmalarının Sosyolojik Eleştirisi', *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 11, 2008, s. 93-122.
- Barkan, Ömer Lütfi; 'Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (I)', *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 55, 1935, s. 2-8.
- ; 'Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (II)', *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 56, 1935, s. 33-40.
- ; 'Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (III)', *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 57, 1935, s. 36-45.
- ; 'Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (IV)', *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 58, 1935, s. 4-12.
- ; 'Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (V)', *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 59, 1935, s. 14-17.
- ; 'Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (VI)', *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 60, 1935, s. 30-41.
- ; 'Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (VII)', *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 61, 1935, s. 55-63.
- ; 'Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (VIII)', *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 63, 1935, s. 37-41, s. 49-61.
- ; 'Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (IX)', *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 64, 1935, s. 39-44.
- ; 'Harp Sonu Tarımsal Reform Hareketleri (X)', *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 65, 1935, s. 33-41.
- ; 'İnkılap İdeolojisi ve Ekonomik Şartlar', *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 71, 1937, s. 1-10.
- ; 'Toprak Kanunu Hazırlanırken', *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 72, 1937, s. 1-10.

- ; ‘Milli Kurtuluş Hareketlerinin İktisadi Esasları (I)’, *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 74, 1937, s. 77-83.
- ; ‘Milli Kurtuluş Hareketlerinin İktisadi Esasları (II)’, *Siyasal Bilgiler Dergisi*, 75, 1937, s. 142-153.
- ; ‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü (I)’, *Ülkü*, 49, 1937, s. 33-48.
- ; ‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü (II)’, *Ülkü*, 50, 1937, s. 101-116.
- ; ‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü (III)’, *Ülkü*, 53, 1937, s. 329-341.
- ; ‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü (IV)’, *Ülkü*, 56, 1937, s. 147-159.
- ; ‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü (V)’, *Ülkü*, 58, 1937, s. 293-302.
- ; ‘Osmanlı İmparatorluğu’nda Çiftçi Sınıfların Hukuki Statüsü (VI)’, *Ülkü*, 59, 1938, s. 414-422.
- ; ‘Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları (I)’, *Ülkü*, 61, 1938, s. 51-63.
- ; ‘Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları (II)’, *Ülkü*, 63, 1938, s. 233-240.
- ; ‘Türkiye’de Toprak Meselesinin Tarihi Esasları (III)’, *Ülkü*, 64, 1938, s. 339-346.
- ; ‘Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu’nda Aldığı Şekiller: Malikâne-divânî Sistemi’, Abidin Nesimi ve Mustafa Şahin (der.), *Türkiye’de Toprak Meselesi* içinde, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1939, s. 151-208.
- ; ‘Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye’de Zirai Bir Reformun Ana Meseleleri’, Abidin Nesimi ve Mustafa Şahin (der.), *Türkiye’de Toprak Meselesi* içinde, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1946, s. 449-521.
- ; *Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1980.
- Berktaş, Halil; *Kabilelerden Feodalizme*, Kaynak Yayınları, 1983.
- ; Tarih Çalışmaları, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 2457-2474.
- ; ‘İktisat Tarihi: Osmanlı Devleti’nin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi”, Türkiye Tarihi I, haz., Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınları, 1987, s. 25-136.
- ; ‘Türkiye’nin Azgelişmişliği, Türkiye’nin Demokratik Devrimi, Türkiye’nin Tarihçiliği’, *Saçak*, 48, 1988, s. 35-43.
- ; ‘Batı ve Türk Ortaçağ Tarihçiliğinin Köylülüğe Bakışının Temel Deformasyonları’, *Toplum ve Bilim*, 48/49, 1990, s. 61-78.
- ; *The Other Feudalism-A Critique of 20th Century Turkish Historiography and its Particularisation of Ottoman Society*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Birmingham: Birmingham University, 1990.
- ; Dört Tarihçinin Sosyal Portresi, *Toplum ve Bilim*, 54/55, 1991, s. 19-45.
- ; ‘Dünyada ve Türkiye’de Tarihçiliğin Durumu ve Dilinin Evrenselleşmesi Üzerine Düşünceler’, Salih Özbaran (der.), *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları* içinde, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 69-86.
- ; ‘Nazım ve Milli Tarih’, *Taraf*, 25 Temmuz 2009.
- Belge, Burhan Asaf; Arkada Kalan Darülfünun, *Kadro*, 8, 1932, s. 47-48.
- Bozkurt, Mahmut Esat; ‘Mahmut Esat Bozkurt Ders Notları’, Oktay Aslanapa (der.), *1933 Yılında İstanbul Üniversitesi’nde Başlayan İlk İnkılap Tarihi Ders Notları* içinde, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1997, s. 17-202.
- Çakır, Coşkun; ‘Devletin Tarihinden Toplumun Tarihine: Yeni Bir Tarih Paradigması ve Ömer Lütfi Barkan’, *Doğu Batı*, 12, 2000, s. 35-63.

- Çaykara, Emine; *Tarihçilerin Kutbu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005.
- Ersanlı, Büşra; *İktidar ve Tarih-Türkiye’de Resmi Tarih Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- İnalçık, Halil; Türkiye’de Sosyal ve Ekonomik Tarih Araştırmaları ve Yeni Arayışlar, Vahdettin Engin ve Ahmet Şimşek (der.), *Türkiye’de Tarihyazımı*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011, s. 453-467.
- Karaömerlioğlu, Asım; *Orada Bir Köy Var Uzakta*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Kayalı, Kurtuluş; ‘Türkiye’nin Tipik Sosyal Bilimcilerinin Hikmet Kıvılcımlı’nın Metinlerini Algılama Zaafı Üzerine Bazı Düşünceler’, *Dr. Hikmet Kıvılcımlı Sempozyumu-Bildiriler* içinde, İstanbul: Köksüz Yayınları, 2013, s. 145-154.
- Kıvılcımlı, Hikmet; *Osmanlı Tarihinin Maddesi*, İstanbul: Tarih Bilimi Kitapları, 2000.
- Köprülü, Fuad; ‘Prof. Ömer Lütfi Barkan, Şer’i Miras Hukuku ve Evlatlık Vakıflar’, *Vakıflar Dergisi*, 2, 1942, s. 461-464.
- Özel, Oktay; Bir Tarih Okuma ve Yazma Pratiği Olarak Türkiye’de Osmanlı Tarihçiliği, Tanıl Bora ve Semih Sökmen (der.), *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek* içinde, İstanbul: Metis Yayınları, 1998, s. 147-160.
- ; Ömer Lütfi Barkan, Ömer Laçiner (der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Dönemler ve Zihniyetler* içinde, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 224-232.
- Peker, Recep; *İnkılab Dersleri Notları*, Ankara: Ulus Basımevi, 1936.
- Sahillioğlu, Halil; ‘Ömer Lütfi Barkan’, İktisat Fakültesi Mecmuası, 41/1-4, 1985, s. 3-13.
- Sönmez, Erdem; *Annales Okulu ve Türkiye’de Tarihyazımı*, İstanbul: Daktylos Yayınevi, 2008.
- ; ‘Klasik Dönem Osmanlı Tarihi Çalışmalarında Max Weber Etkisi’, *Praksis*, S. 23, 2010, s. 39-62.
- Tekeli, İlhan, Selim İlkin; *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2009.
- Tengirşenk, Yusuf Kemal; *Türk İnkılabı Dersleri: Ekonomik Değişmeler*, İstanbul: Resimli Ay Basımevi, 1935.
- Tezel, Yahya Sezai; *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- Tökin, İsmail Hüsrev; *Türkiye Köy İktisadiyatı*, Ankara: Kadro Mecmuası Neşriyatı, 1934.
- Turhan, Rıdvan; ‘1929 Ekonomik Krizinin Türk Basınına Yansımaları’, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- ; *Türkiye’de İktisat Tarihi Çalışmalarının Gelişimi*, Konya: Çizgi Yayınevi, 2013.
- ; Cumhuriyet’in Erken Döneminde Türkiye’de Max Weber Etkisi ve Bu Etkiyi Anlamak, *Sosyoloji Dergisi*, 29, 2014, s. 259-284.
- Toprak, Zafer; ‘Westphalia’dan Dersim’e Toplum Mühendisliği ve Antropolojik İrk Sorunu’, *Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji*, İstanbul: Doğan Kitap, 2012, s. 531-584.
- Yıldız, Ahmet, Recep Peker; *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Kemalizm*, c. II, ed., Ahmet Insel, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 58-63.